

Marx Károly földjáraadék-elmélete.

I. Természet és munkaerő viszonya Ricardonál és Marxnál.

Minden termelt jószág anyja a természet, apja pedig a munkaerő. A munka: a munkaerő beavatkozása a természet birodalmába; birtokbavétele, összegyűjtése, átalakítása a természet tárgyainak. Emberi szükségletek kielégítésére nem alkalmasak a természet tárgyai, míg eredeti helyükön, eredeti alakjukban léteznek; a munkaerőnek kell őket megmarkolnia, hogy emberi használatra kerülhessenek. Viszont a munkaerő, ha el van választva a természet tárgyaitól: egymagában szintén nem alkalmas az emberi szükségletek kielégítésére. Bármely munka, bármely termelés: a munkaerő összehozása a természettel, vagyis a földdel. („Föld” fogalma alatt nemcsak a termőföldet értvén, hanem a föld egész felületét és belsejét, összes anyagait és erőit.)

Ezt az egyszerű és természetes, felfogást találjuk Marx Károlynál. Ezt vallotta — ha nem is ilyen szabatos alakban — Ricardo Dávid is, ki sok tekintetben Marx közvetlen elődje volt. Vannak azonban a föld és a munkaerő viszonyának egyéb szempontjai is, melyek abból körülményből erednek, hogy a föld területe változatlan, ellenben a munkaerő szaporodásra hajlandó. Ezeknek a szempontoknak elbírálásában a tudományos szocializmus megalapítója már lényegesen eltért elődjétől.

Ricardo azt tanítja, hogy a munkaerő szaporodása — adott

időben, adott földterületen — a munka termelőerejének hanyatlására vezet. Nem a termelés összes ágaiban, de a legfőbb termelőágban, a földművelésben, mely a többi termelőág elemi létföltételét, az élelmiszert előteremti. Ha az iparosok számát egy adott országban egy millióról két millióra növeljük: a második millió iparos egy-egy évi munkája nem fog kevesebb jószágot eredményezni, mint az első millióé. Ha ellenben ugyanazon országban, változatlan területű termőföld művelésére egy millió helyett két millió földművest alkalmazunk: a második millió földműves munkája már kevesebb élelmiszert fog előteremteni, mint az elsőé. Ha a földművesek számát három millióra szaporítjuk: a harmadik millió munkája még kevesebbet fog termelni, mint a másodiké. S így tovább egy bizonyos pontig, melyen túl a munka szaporítása már egyáltalán nem lesz alkalmas az élelmiszerek szaporítására.

Ez a szabály a csökkenő földhozadék törvénye, mely újabban a kísérleti növényfiziológia kutatásai nyomán természettudományi igazolást nyert. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy e törvény, a termőföld egy adott területét tekintve, az élelmiszerek minden szaporításának útjában áll. Mert hiszen a földművelés technikája nem marad változatlan és minden agrártechnikai fölfedezés újabb, magasabb alapra helyezi a mezőgazdasági munka termelőképességét. Persze, ha e magasabb alapon tovább szaporítjuk a földre fordított munkát: újból érezni fogjuk a csökkenő hozadéktörvény hatását, melyet tehát egy-egy agronómiai fölfedezés nem szüntet meg, csak bizonyos időre fölfüggeszt. Az agronómiai fölfedezések azonban eddigelé még nem következtek egymásra oly gyors tempóban, hogy a hozadéktörvény hatását érezni ne lehetett volna. És ezenfelül, mivel a növények tenyészőereje véges, s egy adott területre nem esik végtelen sok érlelő napsugár, van minden adott területen egy — ma még messzeeső — abszolút határ, melyen túl az élelmiszerek termelését már egyáltalán nem lehet növelni.

Mivel azonban az iparos, a bányász, a kereskedő minden időben azon élelmiszerfölszögből éltek, melyet a földműves, saját szükségletein fölül, termelni képes: az élelmiszerprodukciónak korlátai egyszersmind az ipar, a bányászat és a kereskedelem terjeszkedését is korlátozzák. Szóval a termelésnek — egy adott területen, a földművelés technikájának adott fejlettségi fokán — természeti korlátai vannak.

Nagyjából véve ebben áll a munkaerő és a természet viszonyának ricardói fölfogása, mellyel Marx homlokegyenest szembe helyezkedik. Neki az az álláspontja, hogy a munkaerőt bármely adott területen tetszés szerint lehet szaporítani: azért a munka eredménye

(legalább a gazdaságtudomány szempontjából számbajövő határokig) mindig elég kedvező, sőt esetleg folyton kedvezőbb arányban fog állni a munkaerő mennyiségével. Ő tehát tagadja a csökkenő hozadéktörvényt.* Bármilyen sűrűen népesít be a munkaerő valamely nagyobb területet: azért mindig meg tudja termelni a maga élelmét. Az emberi munka szuverén úr a természet fölött.

Ez a nézet, a munkaerő és a természet viszonyának ilyen szemlélete húzódik végig Marx egész társadalomfölfogásán. Meg van róla győződve, hogy a munkaerő korlátlanul érvényesülhetne a természettel szemben és tetszőleges mennyiségű gazdagságot termelhetne, annyit, hogy a társadalom minden egyes tagja kielégíthetné belőle összes szükségleteit: de a fönnálló kapitalisztikus társadalmi rend mesterségesen elzárja a munkaerőt a természet tárgyaitól, emberi intézményekkel, első sorban a föld magántulajdonának intézményével, továbbá gazdasági válságokkal, melyek szükségszerűen beállnak, mihelyt a termelés terjeszkedése és a jószágok beálló szaporodása a tőkejövedelem súlyedését vonja maga után.** Szóval a termelés korlátait nem a csökkenő hozadék természeti törvényében kell keresnünk, hanem a földbirtokosok és a kapitalisták osztályuralmában. Vagyis: nem az éhség szüli az osztályuralmat, hanem fordítva, az osztályuralom az éhséget.

Marx szerint a termelésnek nincsenek gazdaságilag számbajövő természeti korlátai; akik ezt kitalálták: a kapitalisztikus gazdaságrend önmagát korlátozó, ellentmondásos, dialektikus természetét érezvén, de meg nem értvén: e gazdaságrend kegyetlen, válságokban és tömegnyomorúságban megnyilatkozó korlátait természetadta korlátok gyanánt szerették volna feltüntetni.***

Ebben az értelemben alkotvák Marxnak a tőkés gazdaságrend fejlődésirányáról való nézetei is, melyekre jellemző, hogy ő a termelőerők általános növekedésétől a dolgozó nép sorsának viszonylagos, sőt (a *Kapital* I. kötetének egy régebbi kiadása szerint) abszolút rosszabbodását, továbbá az ipari válságok kiéleződését várta. Milyen nagyjelentőségű gyakorlati következtetések sorsa fűződik e nézetekhez: erről fogalmat nyújthat az éles harc, mely körülöttük immár tíz év óta folyik a tudományos szocializmus irodalmában.

* V. ö. *Das Kapital*. Zweite Auflage. Hamburg, 1904. III. kötet 2. rész, 314. lap; — továbbá *Theorien über den Mehrwert*. Stuttgart, 1905. 11. kötet. 1. rész, 197. lap, első bekezdés; — ugyanaz 11. kötet 2. rész, 68. lap 12—15. sor felülről, továbbá ugyanott 80. lap, 10—12. sor alulról. Stb.

** V. ö. *Das Kapital*, III. köt. 1. rész, 222-242. Továbbá *Theorien d. M.* II. kötetének 2. részében a *Krisen* című fejezetét.

*** V. ö. *Das Kapital*, III/I. 223. és 231. lap.

Pedig épen nem lehetetlen, sőt aránylag nem is nehéz feladat a marxizmus előbb érintett alapgondolatának ellenőrzése.

Minden osztályuralom célja, hogy az uralkodó osztálynak munka nélkül való megélhetést biztosítson. A munka nélkül való jövedelem első sorban a földhöz, a termelés forrásához fűződik, és a föld birtokosai élvezik, mint földjövedelmet, a termelő munka szervezetéhez, s a föld birtoklásának ezzel kapcsolatos módjához képest minden társadalmi rendben más és más, az illető társadalmi rendet jellemző alakban. A mai, kapitalisztikus társadalomban a földjövedelem sajátos alakja: a földjáraadék. Annyira lényeges sajátossága a mai társadalomnak, hogy nélküle magát a kapitalizmust sem tudjuk megérteni. Mert ha nincs földjáraadék, akkor a föld magántulajdonának semmi értelme, ha pedig a föld nem magántulajdon, akkor a dolgozók nincsenek elválasztva a földtől, akkor tehát nincsenek bérmunkások, bérmunka nélkül pedig nincs kapitalizmus.*

Ricardo a földjáraadék létezésének okát abból a körülményből magyarázza, hogy a mezőgazdasági termelésnek — s ebből folyólag az egész termelésnek — természeti korlátai vannak. Marx tagadja ezt, tagadja a csökkenő hozadéktörvényt. Már most föltéve, hogy Marx e törvény alkalmazása nélkül a földjáraadéknak kielégítő magyarázatát tudja adni: akkor az ő alapfelfogása a helyes, s akkor helyesek a marxizmus összes elméleti és gyakorlati következtetései. De csakis ebben az esetben.

II. A Ricardo-féle járadékelmélet.**

Hogy ezt a járadékelméletet kellően megérthessük: tisztáznunk kell — magának az elméletnek szellemében — a csereérték fogalmát.

Egy szabó csizmát akar venni, egy csizmadia pedig kabátot. Összetalálkoznak és kicserélik egymás termékeit: a szabó ad egy kabátot a csizmadiának, emez pedig ad érte két pár csizmát a szabónak. Miért ad két párat, miért nem csak egyet? Mert a szabó kétannyit vesződik egy kabáttal, mint ő egy pár csizmával, tehát nem adja csak két párért. 1 kabátban ugyanakkora mennyiségű munka van, mint 2 pár csizmában; tehát az értéke is ugyanakkora.

Föltéve, hogy csak egy kabát volna a világon; a csizmadia ezért az egy kabátért talán húsz pár csizmát is odaadna, különösen télen,

* Mindezt Marx is tudja. V. ö. *Theor. ü.d. Mehrw.*, II/2. 69-70 lapját.

** Habár ezt az elméletet aránylag széles körökben ismerik: a tájékozatlanabb olvasókra való tekintettel mégis foglalkoznunk kell vele. Egyébiránt e helyen nem a Ricardo rajzolta képet fogjuk látni, hanem ennek színesebb másolatát.

mikor fázik. De azért tényleg nem kellene ennyit adnia érte, mert hiszen ő maga is tűt, cérnát foghatna és összehozhatná a kabátot, nem nagyobb fáradtsággal, mint három pár csizmát. Kidobná tehát a műhelyéből azt az embert, aki húsz pár csizmáért kínálna neki egy kabátot, mert hisz ő maga három pár csizma készítésének megfelelő fáradtsággal is meg tudja szerezni. Az örömrzés, melyet a kabát viselése okoz, húsz pár csizma készítésének fáradtságérzésével is fölér neki, de nem ad érte többet, mint három pár csizmát, mert ezen az áron mindig hozzájuthat.

Mindazon jószágok csereértéke, melyeket munka által korlátlanul lehet szaporítani, egyenlő azon fáradtság mennyiségével, a melybe termelésük kerül.

Gondoljuk azonban, hogy valamely magános, elszigetelt városban az összes szabók néhányának kivételével (mondjuk, egy nagy szabógyűlés alkalmával, valami katasztrófa által) hirtelen halállal elpusztulnának. Attól a perctől fogva a város csizmadiái két pár csizma helyett hárommat volnának kénytelenek odaadni egy kabátért, mert a kabátok száma bizonyos ideig kisebb lenne a szükségletnél, s a csizmadiák maguk, nem értvén a szabómesterséghez, csak három pár csizmával fölérő vesződés árán tudnának egy kabátot elkészíteni. Azoknak a szabóknak, kik életben maradtak, jól menne a sorsuk, mert noha nem vesződnének többet egy kabáttal, mint egy csizmadia két pár csizmával: mégis három pár csizmát kapnának érte cserébe. Tehát a kabát egy pár csizmával többet érne, mint amennyi munka van benne: ezt a többlet-értéket nem a szabó munkája adta bele a kabátba, hanem a kabátviselő közönség szüksége, melyet nem lehet a technikai ügyességek társadalmilag elért fokának megfelelő legcsekélyebb munka árán elosztatni. A szabócsinálta kabátban tehát a munka-értéken fölül még szükség-érték is van, melyet a szabó élvez. Azt is mondhatnák: a szabók minden egyes kabát után egy pár csizmával fölérő járadékot élveznek, — olyan jövedelmet, amelyhez munka nélkül jutottak.

Persze a szabók eldorádója nem állna fönn soká, mert vonzatva az ő jó sorsuk által, mások is megtanulnák a szabómesterséget és a kabát ára újból két pár csizmára süllyedne.

Árukhoz, melyeket munka által tetszés szerint lehet szaporítani, járadék nem kapcsolódhatik; csak olyanokhoz, melyek szaporítását — egy adott időben — munka által le nem győzhető természeti törvények korlátozzák. Ezért fűződik járadék az élelmiszerekhez.

Ha nem volna csökkenő hozadéktörvény: az összes élelmiszereket, melyekre a társadalom tagjainak szükségük van, a legjobb földeken termelnék, s ebben az esetben bármely tetszőleges gabonamennyiség

mindenkor annyi munka termékével cserélődnék ki, amennyi munkával átlagos ügyességű földművesek, átlagos termelőeszközökkel az illető gabonamennyiséget elő tudnák teremteni.

Mivel azonban a csökkenő hozadéktörvény létezik és hat: a legjobb földek is csak bizonyos adott mennyiségű munkát hálálnak meg változatlanul kedvező termés eredménnyel, s azontúl mindegyre kisebb és kisebb lesz azon terméstartalom, melyet egy adott munkatartalom fejében a művelőknek szolgáltatnak. Következésképpen a nép, mely szaporodik, a jobb földek mellett mindinkább rosszabb és rosszabb földeket is művelés alá vesz, hogy élelmét megszerezhesse. Ezzel kapcsolatban bármely tetszőleges gabonamennyiség annyi munka termékével fog kicserélődni, amennyi munkába az illető gabonamennyiség a művelés alatt álló földek legrosszabbikán kerül.

Már most föltéve, hogy a legrosszabb földön egy véka gabona termelése a földművesnek ugyanannyi fáradságába kerül, mint a csizmadiának három pár csizma elkészítése: egy véka gabona ára három pár csizma lesz. Ennyit kap azonban egy véka gabonáért azon földműves is, kinek földje oly jó minőségű, hogy e gabonamennyiség nem három, hanem csak két pár csizmának megfelelő munka által termelődött. E jó földön termelt gabona árában tehát, mely három pár csizmát tesz ki, csak két pár jelenti a földműves fáradságát a harmadik pár azonban nem jelent egyebet, mint a fogyasztók szükségét, kik egy véka gabonához nem tudnak kisebb fáradság árán hozzájutni, mint amennyi három pár csizmában van. Tehát a jó föld tulajdonosa minden véka gabona után egy pár csizmát érő járadékot fog élvezni, úgy, mint előző példánkban a szabó minden kabát után. De a föld tulajdonosának járadéka nem fog eltűnni, mert míg a szabómesterséget mindenki megtanulhatja, s a hozzávaló szerszámokat is megszerezheti: — jó földet nem szerezhet mindenki, mert föld csak korlátozott mennyiségben létezik. Tehát a föld tulajdonosának járadéka állandó jellegű és a látszat szerint a földből ered; ezért nevezik földjáradéknak.

A dolgon nem változtat, ha a gazda, ki a termést eladja, s a föld birtokosa két különböző személy; ez esetben az utóbbi haszonbér alakjában kapja meg a járadékot.

Képzeld el, hogy valamely kapitalisztikus szervezetű társadalom termőföldje három különböző minőségű földből áll, melyeket minőségük szerint 1., 2. és 3. számmal jelölünk. A népesség aránylag nem nagy, úgy, hogy nincs kereslet több élelmiszer után, mint amennyit a jobb minőségű, 1. és 2. számú földeken elő lehet teremteni. Egy adott munkamennyiség az 1. számú föld egy hektárján 6 métermázsas gabonát termel, a 2. számú földön pedig 5 métermázsát. Mondjuk,

hogy e munkamennyiség 20 munkanap: ez esetben 1 q gabona ára 4 munkanap lesz, s az 1. számú föld terméke 24 munkanap termékével cserélődik ki a piacon, úgy, hogy 4 munkanap termékét e föld birtokosa járadék gyanánt élvezzi. Lehet, hogy ha az 1. számú föld egy hektárjára nem 20 napi, hanem 40 napi munkát alkalmaznának: termése nem 6, hanem 11 q volna, vagyis a második 20 napi munka a csökkenő hozadéktörvénynek megfelelően — az elsónél kevesebbet, 5 métermázsát produkált. Ez éppen annyi, mint a 2. számú föld terméke, s a piacon meg lehet érte kapni annyi munka termékét, amennyi munkába került. Járadékot tehát ez a második munkarészlet már nem fog adni. Föltéve azonban, hogy az 1. számú földön működő gazdák elegendő munka (vagy fejezzük ki így: tőke) felett rendelkeznek, nem fogják elmulasztani ezt a második befektetést.

Menjünk azonban tovább. A társadalom tagjainak száma szaporodik és nő az élelem dolgában érzett szükség, úgy, hogy a fogyasztók most már 5 munkanap fáradtságát hajlandók áldozni egy métermázsza gabonáért. Következőleg művelés alá fogják a 3. számú földet, melyen 20 munkanap terméke már csak 4 q gabona. Hasonló eredménnyel alkalmaznak egy harmadik, 20 napos munkarészletet az 1. és egy másodikat a 2. számú földön. A gazdálkodás eredménye a következő

képet fogja nyújtani:

Harmadik befektetés	Termés	4 q		
	Ára	20 munkanap		
	Járadék	nincs		
Második befektetés*	Termés	5 q	4 q	
	Ára	25 munkanap	20 munkanap	
	Járadék	5	nincs	
Első befektetés	Termés	6 q	5 q	4 q
	Ára	30 munkanap	25 munkanap	20 munkanap
	Járadék	10	5	nincs
		<hr/>	<hr/>	<hr/>
		1. számú	2. számú	3. számú
		földek egy hektárjának összes járadéka		
		15 munkanap	5 munkanap,	semmi.

E példából a következőket láthatjuk:

Nemcsak a legrosszabb (művelés alatt álló) földön van olyan befektetés, amely már nem hoz járadékot, de lehet a jobb földeken is, mert a csökkenő hozadéktörvény következtében minden jobb földön van egy bizonyos munkaszaporulat, melynek eredménye már csak egy rosszabb föld alacsonyabb termésével ér föl. S a jobb földekkel

* Az egy és ugyanazon földarabon egymás után alkalmazott különböző termelőerőjű munkarészletek bizonyára mennyiségben sem egyenlők, csak nagyobb egyszerűség kedvéért tekintjük őket ilyeneknek.

rendelkező gazdák bizonyára el fognak menni befektetéseikkel eddig a határig, hacsak a toké hiánya nem akadályozza őket.

Továbbá: egy és ugyanazon földön több olyan befektetés is lehet, mely járadékot hoz és pedig egymástól különbözőt, kisebbet vagy nagyobbat, aszerint, hogy az illető befektetés a progresszív terméketlenség valamely alacsonyabb vagy magasabb fokán alkalmaztatott-e. Bármely járadékot hozó befektetés terméke nagyobb a legterméketlenebb, járadékot már nem hozó befektetés termékénél, a különbözet alkotja a járadékot. Ezért a földjáradékot különbözeti járadéknak is nevezik.

Minél nagyobb valamely országban a legtermékenyebb és legrosszabb földek hozadékának különbözete: annál nagyobb a járadék. Ha nő a szükség és rosszabbnál rosszabb földekre (illetve a progresszív terméketlenség magasabb és magasabb fokára) nyomul elő a termelés: nő egyszersmind a legkedvezőbb és legkedvezőtlenebb föltételek között nyert hozadék különbsége s ezzel együtt a különbözeti járadék.

Ám ez a körülmény nem okvetlenül szükséges a járadék növekedéséhez. Tegyük fel, hogy úgy a jobb, mint a rosszabb földek termése agronómiai fölfedezések alkalmazása következtében 25%-kal nő, ámde a növekedéssel — mely hosszabb időt vesz igénybe — a szükséglet növekedése lépést tart, úgy, hogy 1 q gabona értéke változatlan marad. Ebben az esetben, mivel a termések mennyisége és értéke 25%-kal nőtt: különbözeteik is nőttek ugyanennyivel és a járadék is. Sőt megtörténhetik, hogy a járadék nő, habár 1 q gabona értéke süllyed, föltéve, hogy ezen érték hanyatlás kisebb arányban történik, mint a termések mennyiségének növekedése. Ellenkező esetben, ha az érték süllyedése a megnövekedett termelés következtében oly nagy, hogy a termés nagyobb mennyisége már nem hozza helyre a különbséget: a járadék hanyatlani fog. Hadd beszéljen maga Ricardo:

»Ha egy adott népesség fentartására egy millió quarter gabona szükséges és azt 1., 2., 3. számú minőségű földön kell előállítani, és ha azután valamely javítás fedeztetik föl, melynek következtében azt az egy millió quartert a 3. számú föld felhasználása nélkül az 1. és 2. számún elő lehet állítani, akkor világos, hogy a közvetlen következmény a járadék esése lesz. Mert akkor a 3. számú helyett a 2. számú földet fogják járadék fizetése nélkül művelni és az 7. számú járadéka, ahelyett, hogy az 1. és 3. számú földek termékeinek különbözetét képeznék: csak az 1. és 2. számú földek termékeinek különbözete lesz.»
Ha azután a népesség szaporodik és az élelem után való kereslet nő: újból emelkedik a járadék, sőt magasabb lesz, mint előzőleg, a a termelőerő növekedése előtt.

„Mindazáltal csak a népesség növekedése után lesz a járadék magasabb, tehát azután, hogy a 3. számú föld (újból) művelés alá kerül. Addig jó idő fog elmúlni, mely alatt a járadék határozottan kisebb lesz.” *

Már most gondoljuk el, hogy ugyanezen országban, amelyről Ricardo példáz, a népesség, melynek kultúrája magasrendű, okos gazdasági előrelátásból mindenféle higiénikus óvószerekkel korlátozza saját szaporodását, ellenben az agronómia fölfedezésről-fölfedezésre halad és még magasabbra növeli a földművesmunka termelőképességét, úgy, hogy a népesség számára szükséges élelmet és nyersanyagot most már magán az 1. számú földön is elő lehet teremteni. Mi történnék ebben az esetben? A földjáradék eltűnnék!

Sőt eltűnése bekövetkeznék már előbb, olyan állapotban, mikor 2. és 3. számú földek még bizonyos extenzív művelés alatt állnának.

Amit könnyebben megértünk a következő példából:

Egy óriási nagy lakatlan síkság közepén, mely csupa II. rendű földből áll, van egy kisebb I. osztályú földből álló terület, melyet egymillió ember népesít be. Ez a népesség szaporodván, a szaporulat a II. földre szorul. Mindazonáltal nem keletkezhetik az I. földön járadék, mert a II. föld korlátlan mennyiségben áll a települők rendelkezésére, s ezek közül mindegyik kétszer-háromszor akkora darabot foglal el a II. osztályú földből, mint a mekkorán az I. föld egy művelője él: e nagyobb darabon pedig ugyanakkora munkával és megfelelő extenzívebb művelésmóddal ugyanakkora eredményt produkál, mint a régi telep földművese az ő jobb, de kisebb és aránylag intenzívebben művelt földjén. A földjáradék okát nem a földek különböző minőségében kell keresnünk, hanem a földnek és termőképességének korlátozott voltában. Ha egy ország egész területe csupa egyenlő minőségű földből áll: azért járadék mégis lesz — és pedig minden egyes darab földön — ha a lakosság bizonyos határon túlszaporodik. Viszont bármilyen változatos minőségű valamely társadalom termőföldje: azért járadék mégsem lesz, ha a föld termőképessége (a népességhez viszonyítva) korlátlan, vagyis ha a munkaerő teljes érvényesülése természeti akadályokba nem ütközik.

Cseregazdasági alapon álló társadalom, mely ilyen körülmények között élne, a csereforgalomban nem ismerne egyéb értéket, mint a munka-értéket. De ilyen- társadalomban aztán nem is léteznék munka nélkül élvezett jövedelem.

* * *

* *A közgazdaság és adózás alapelvei.* Ford. Láng Lajos. Budapest, 1899. 66/67. lap.

Ricardo a földjárdékot szükség-érték gyanánt fogja föl, habár nem jut ennek tudatára. Úgy fogja föl, mint változást a jószágok csereértékében, mint a csereérték emelkedését, mely munka nélkül, a cseretárgy munkatartalmától függetlenül ment végbe.* Azt mondja továbbá, hogy a járadék valamely emelkedése után

„ . . . a társadalom egészében nagyobb érték birtokában lesz és ezen értelemben a járadék értéket teremt. De ez az érték annyiban csak névleges, hogy semmivel sem gyarapítja a társadalom gazdagságát, más szóval, a társadalom elsőrendű szükségleteit, kényelmeit és élvezeteit.**

Ricardo eszerint a csereértéknek két forrását ismeri: a munkát és a járadékot. És mégis, habár közel jár hozzá: nem jut tudatára annak, hogy járadékelmélete által a csereérték egy sajátos, a munkaértéktől különböző nemét fedezte föl — idegen test gyanánt — a cseregazdaság szervezetében, mely lényegileg a munka-értéken épül föl. A szükség-érték, mint csereforgalmi elem, ellentétben áll a munka-értékkel: ez utóbbi azt fejezi ki, hogy a szükség nem terjedhet tovább a szükségletet legyőző fáradtságnál; benne tehát a munka hatalma nyilatkozik meg. Ellenben a szükség érzése, mely túlterjed a fáradtság érzésén, s a szükség-értékben kifejezésre jut: arról tesz bizonyosságot, hogy a munka nem képes a szükségletet egészen eloszlatni, mert nem tudja legyőzni a szükség okát, a természeti korlátokat; a szükség-érték tehát a munka tehetetlenségét fejezi ki.

Földjárdék — Ricardo szellemében — csak ott létezhetik, ahol a munka hatalma természeti akadályokon megtörik. Ameddig elér a munka hatalma: járadék nem lehetséges.

Marx azonban azt föltételezi, hogy a munka szuverén úr a természet fölött. Nem ismer a csereforgalomban egyéb értéket, mint a munkaértéket. És ilyen szuppozíció alapján akarja megmagyarázni a földjárdék létezését.

Lássuk, hogy sikerül ez neki.

III. Marx elmélete a különbözőzeti földjárdékról.

Híven azon nézetéhez, hogy a munkának természeti korlátai nincsenek s így munkával le nem győzhető szükségletet nem okozhatnak: Marx a munkát jelöli meg minden csereérték kizárólagos forrása gyanánt. (Csak lényegtelen kivételeket koncedál.) Ő sokkal mélyebbre hatolt az értékképző munka vizsgálatában, mint Ricardo, s a pénz és a tőke fogalmát is sokkal tökéletesebben határozta meg. Föltételezem (s a tér-

* V. ö. *A közg. és adózás-alapelvei*. 51. és 60. lap.

** Ugyanott 468/9. lap.

szüke is erre kényszerít), hogy az olvasó e tanításokból legalább az elemi fogalmakat ismeri s így a következőkben Marxnak csupán azon tanításait érintem, melyek az ő járadékelméletére egészen közletről vonatkoznak. A cseretárgyak, vagyis az áruk, melyek a forgalomban megjelennek — az élelmiszerek, iparcikkek és egyéb munkatermékek — mindig valamely emberi szükségletet elégítenek ki, vagy erre eszközül szolgálhatnak. Értéküket a termelésükhöz szükséges munka mennyisége szabja meg, értékük tehát Marx szerint csupán az esetben emelkedhetik, ha újabb munkát fordítanak rájuk (ha pl. finomítják vagy szállítják őket). Marx azonban, vizsgálván a kapitalisztikus cseregazdaság törvényszerűségeit, fölismert ennek forgalmában egy sajátos, valamennyi többtől különböző árut: a munkaerőt* melyet a bérmunkások kínálnak az árúpiacon. A munkaerő sajátosága, hogy munkát lehet belőle fejleszteni, tehát az érték anyagát. Aki ezt a sajátos árut bizonyos időre, pl. egy napra megvásárolja: nem is fogyaszthatja el másképp, csak ha dolgoztatja a munkást és értéket alkot.

Miért vásárolja meg ezt a különös árut a kapitalista, ki a munkaerő megszokott fogyasztója gyanánt jelen meg a piacon? Talán azért az élvezetért, hogy láthassa, miképen fáradsz az ő munkásai? Szó sincs róla. Ő azért veszi meg, mert a munkaerő fogyasztása munkát s így értéket fejleszt; s ő, mint kapitalista abban a helyzetben van, hogy a munkaerőért a piacon kevesebb értéket ad, mint amennyit ezen árúnak elfogyasztása az ő vállalatában létrehoz. Az érték között, melyet a bérmunkás az ő kínált árújáért kap és azon érték között, melyet az ő munkája létrehoz, különbség van, melyet a kapitalista élvez, s ez a különbség: az értéktöbblet.

Mikor a munkás munkaerejét vételre kínálja: a vásárlóval, a kapitalistával szemben kényszerhelyzetben van és ezért nem kívánhatja árúja ellenértékéül azon teljes értéket, melyet az ő munkaereje létrehoz. A munkás kényszerű helyzete onnét ered, hogy ő a munka másik föltételétől, a földtől el van választva s így csupán az éhség vagy a bérvizonyban való dolgozás között van választása. E kényszerhelyzetből kifolyólag — tanítja Marx (Ricardéhoz hasonlóan, de nem ugyanazon indokolással) — a munkaerőnek, mint árúnak értéke soha sem lehet nagyobb azon élelmiszerek és egyéb szükségleti tárgyak értékénél, amelyek még elegendők ahhoz, hogy a munkás kielégít-

* Marx széjjelválasztotta a munkaerő és a munka fogalmát. Utóbbi az érték szubstanciája, előbbi csak egyik föltétele magának a munkának (a másik a természet). E megkülönböztetés által, mely sok, különben érthetetlen gazdasági törvényszerűség megértésére képesít bennünket, Marx jelentékenyen túlhaladta Ricardot, ki nem jutott el idáig.

hesse belőlük szükségleteinek azon minimumát, amely őt még munkarejének, illetve életének és fájának föntartására képesíti.

A munkás szükségletei egy adott történelmi időszakban, a munkaeszközök és termelőeljárások fejlettségének adott fokán adott mennyiséget alkotnak. A munkaeszközök adott fejlettségével azonban adva van egyszersmind a munka termelőereje is, mely mindig nagyobb a munkás szükségletének minimumánál; a kettőnek különözete alkotja az értéktöbbletet, mely tehát a munkaeszközök fejlettségének adott fokán adott mennyiséget alkot. Tagadván a csökkenő hozadéktörvényt: eszébe sem jut Marxnak, hogy a munka termelőereje (s ezzel együtt az értéktöbblet is) változhat, habár a munkaeszközök nem is változtak volna.

Adott termelőmód mellett adott értéktöbblet: ez a marxizmus jellemző sarkalatos tétele. Ebből vezeti le Marx az ő összes következtetéseit, ebből magát a földjáradék-elméletet, amint ezt a következők folyamán látni fogjuk.

Tegyük föl, hogy az élelmiszerek és iparcikkek egy akkora részét, mely a bérmunkásnak és gyermekeinek egy napi életéhez szükséges, a munkaeszközök fejlettségéhez képest összesen 6 órai munkával lehet megtermelni. A tőkés azonban nem 6, hanem 12 óra hosszat dolgoztatja a munkást és persze a létrehozott 12 munkaórának megfelelő értékből csak 6 órát fizet a munkásnak. A másik 6 órának, a munkatöbbletnek megfelelő értéktöbblet az övé. Ha tehát a mi tőkésünk egy év alatt 100.000 koronát kiad munkabérre (amivel munkásainak napi 6 óráját fizeti meg): ezen összeg fejében 200.000 korona értékre tesz szert, vagyis a kiadott összegen felül még 100.000 korona értéktöbbletre, amely öneki nem került egyébbe, mint bizonyos csekély összeggel díjazható üzletvezetői munkába, amely tehát túlnyomó részben munkanélküli jövedelem.

Ilyenformán a tőke, melyet a példánkban szereplő kapitalista munkabérekbe fektet, teljes 100%-ot hozna. Ez a 100%: az értéktöbblet rátája.

Ámde a termeléshez egyéb is kell, mint munkaerő; kellene hozzá épületek, gépek, nyersanyagok és még sok egyéb. Ezekbe is el kell helyezni bizonyos tőkét. Mondjuk, a mi tőkésünk 300.000 koronát fektet ilyen tárgyakba. Marx a tőkének ezt a nemét konstans tőkének nevezi, szemben a munkabérekbe fektetett (eleven munkában, új és nagyobb értékben föltámadó) tőkével, melyet variábilis kifejezéssel jelöl. Mi a konstans tőkét munkaeszköz-tőkének, a variábilist munkabér-tőkének fogjuk nevezni és számításokban az előbbit e , az utóbbit b betűvel jelölendjük.

Jelen példánkban a munkaeszköz-tőke úgy viszonylik a munkabér-tőkéhez, mint 300.000 a 100.000-hez. De ez a viszony nem minden termelőágban egyforma, mert lehetnek olyan termelőágak is, melyek aránylag kevesebb munkaerőt és több gépet, nyersanyagot használnak föl egy év alatt, ami rendszerint a termelőerő nagyobb fejlettségével jár karöltve. Előfordulhat szinte úgy ennek fordítottja is. Marx az olyan tőkéket, melyekben a munkabérhez viszonyítva kevés a munkaeszköz: alacsony organikus összetételű tőkéknek nevezi, mert alacsony termelőerejű termelőágakban fordulnak elő. A nagy termelőerejű és aránylag nagy munkaeszköz-részt tartalmazó tőkéknek magas az organikus összetételük.

Például 50% $e+50\%$ b : ez alacsony, ellenben 90% $e+10\%$ b : ez magas organikus összetételű tőke.

Térjünk vissza az előbbi példánkban szereplő tőkére, mely 300.000 korona munkaeszköz- és 100.000 korona munkabér-tőkéből áll, mely utóbbi 100.000 korona érték-többletet szerez a tőkésnek, vagyis saját összegének 100%-át. A tőkés azonban nem a munkabér-tőke után számítja jövedelmét, hanem az ő egész befektetett 400.000 koronája után, melyhez viszonyítva az érték-többlet mint nyereség (profit) jelentkezik és nem 100, hanem csak 25%-ot tesz ki. Ez a nyereség-ráta, mely mindig kisebb az érték-többlet-rátánál.

Marx érdeme, hogy megkülönböztette (amit Ricardo nem tett) az érték-többletet a nyereségtől. Amely megkülönböztetés jelentősége azonnal kitűnik a következőkből:

Az előbbi példában föltételezett 12 órás munkanapnak megfelelően, melyből 6 óra a munkás része és 6 óra a munkatöbblet: 100.000 korona munkabérére fektetett tőke 100.000 korona érték-többletet fakaszt, vagyis 100%-ot. Hogy ez az érték-többlet az egész tőkéhez képest (beleszámítva a munkabéren kívül a gépeket, nyersanyagokat stb. is) hány százalék nyereséget jelent: ez attól függ, mekkora munkaeszköz-tőke járul a munkabér-tőkéhez. A következő táblázat* három, különböző összetételű tőke nyereség-rátáját tünteti föl.

Termelő- ág	Tőke organikus összetétele		Az egész tőke	Érték- többlet	Érték-többlet, mint nyereség az egész tőke után számítva
	munkaeszköz	munkabér			
<i>A</i>	100.000	100.000	200.000	100.000	50%
<i>B</i>	300.000	100.000	400.000	100.000	25%
<i>C</i>	500.000	100.000	600.000	100.000	16 $\frac{2}{3}$ %

* E példát, mely egyszerűség dolgában nem hagy kívánni valót, Kautsky Károlytól vesszük át.

Íme itt azt látjuk, hogy a különböző organikus összetételű tőkék más és más százaléku nyereséget adnak. Ha azonban ezt valamely tőkésnek elmondjuk: kinevet bennünket. Mert ő tapasztalásból tudja, hogy akár *A*, akár *B*, akár *C* termelőágban helyez el egy bizonyos tőkét, s ennek munkaeszközökre és munkaerőre kiadott részei bármilyen viszonyban álljanak egymással: az ő tőkéje egy bizonyos, az illető országban, az illető időben szokásos nyereségszázalékot fog adni, egyik termelőágban sem nagyobbat, egyikben sem kisebbet.

De hát hogy lehetséges ez? Lehetséges-e talán, hogy a *C* vállalatban dolgozó 150 munkás napi 12 órai munkája több értéket produkáljon, mint az *A* vállalatban dolgozó 150 munkásé, azért, mert *C* vállalatban egy napi munka több nyersanyagot használ föl és több gépet koptat el? Nem, mert ezen munkaeszközök már előzőleg meg voltak termelve, értéküket megadta a termelésükre fordított munka, s a mennyiben az új termék anyagát alkotják: eredeti értékük ezzel nem lett nagyobb; az új termék értéke nagyobb ugyan, de nem többel, mint azon 150 munkás munkájával, ki a nyersanyagot földolgozta és a gépeket elkoptatta.

Azon általános tapasztalás tehát, hogy a tőke nyeresége független a tőke organikus összetételétől, arra a meggyőződésre vezet bennünket, hogy amennyiben a csereérték forrása a munka: e törvény a kapitalista gazdaságrend keretében rendellenes módon jut érvényre. Itt valami anomália lappang a munka-érték körül.

Ricardo nem különböztette meg a nyereséget az értékéből, nem törődött azzal a körülménnyel, hogy a termelőágak technikai különbségei szerint több vagy kevesebb kész munkatermék támogatja az eleven munkát. Tehát nem is sejtette azt a nehézséget, mely a munka-érték alkalmazása körül ebből a körülményből fakad. Tanítványait e nehézség fölismerése odavezette, hogy a munka-értéket egyáltalán elejtették, s a munka mellett a tőkét is megtették értékalkotó tényezőnek.

Marx azonban megkísérelte a nehézség elhárítását. Ő azt mondja: tény, hogy egyenlő összegű tőkék a legkülönbözőbb termelőágakban is egyenlő nyereséget adnak, de ez a körülmény onnét származik, hogy a tőkék inkább hajlandók olyan termelőszférákba tódulni, melyekben a munkabérhez viszonyítva aránylag kevés munkaeszközre van szükség (számítván a nagyobb nyereségre, mely ebből a körülményből ered). Tehát *A* termelőágban, hol a nyereség 50%, fel fog lendülni a termelés, s így az itt termelt áruk kínálata is emelkedni fog, a nagyobb kínálat azonban le fogja süllyeszteni ezen áruk piaci árát. Ellenben *C* termelőágban, melyet alacsony nyereségrátája miatt a tőkék

kerülnek, hanyatlík a termelés, s a termékek ára emelkedni fog. így jó létre egy bizonyos átlagos tőkenyereség, mely azonban csak úgy állhat elő, hogy a piaci áralakulás bizonyos mértékben eltér az árúkból levő munkamennyiségtől és a tőkenyereséghez igazodik. Az árú előállításí ára (mely a piaci áralakulás bázisát alkotja) nagyobb vagy kisebb azok értékénél, aszerint, hogy a termelésükhöz szükséges tőke organikus összetétele magasabb-e vagy alacsonyabb a társadalmi tőke átlagos összetételénél. Hasonló okokból az átlagos nyereség összege is nagyobb vagy kisebb lesz az értékttöbblet összegénél. Valamely adott termelőágban a nyereség az értékttöbblettel és a termék előállításí ára a termékben levő munkamennyiséggel csupán azon ritka esetben lesz egyenlő, ha ezen termelőágban oly tőkét alkalmaznak, melynek összetétele azonos az egész társadalmi termelésben alkalmazott összes tőkék átlagos összetételével.

Könnyebb megértés végett képzeljük el, hogy az előbbi táblázatban szereplő három tőke, *A*, *B* és *C* valamely társadalom összes tőkéjét alkotná. A nyereségek kiegyenlítődése ez esetben a következő változásokat okozza:

Termelőág	Az egész tőke	Értéktöbblet	A termelt árú értéké *	Átlagos nyereség-		A termelt árú előállításí ára
				százaléka	összege	
<i>A</i>	200.000	100.000	300.000	25%	50.000	250.000
<i>B</i>	400.000	100.000	500.000	25%	100.000	500.000
<i>C</i>	600.000	100.000	700.000	25%	150.000	750.000
Összesen	1,200.000	300.000	1,500.000	25%	300.000	1,500.000

A legelső számsorra vetvén egy pillantást, meggyőződhetünk arról, hogy az átlagos nyereségről szóló elmélet értelmében:

az egész társadalom összes árúinak előállításí ára (ebben az esetben 1,500.000 korona) azonos ugyanazon árú értékével, vagyis a bennük foglalt munkamennyiséggel. Tehát a munkaérték érvényben áll a társadalom összes árúinak egészére nézve, csak termelőáganként vannak eltolódások, melyek egymást kiegészítik és ellensúlyozzák.

Hasonlóan az összes társadalmi nyereségek mennyisége azonos az összes társadalmi értékttöbbletekével. Ez utóbbi szabályozza a nyereség alakulását.

Ha már most az átlagos nyereség ezen elméletét mérlegre tesz-

*) Egyszerűség kedvéért föltételezzük, hogy a használt gépek, épületek stb. egy év alatt elkopnak és elavulnak, s így egész értékük az új termékekbe megy át.

szűk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a következő rendkívül súlyos körülményt: ez az elmélet hallgatólag föltételezi, hogy egyik termelőágból a másikba korlátlanul folyhatnak át a tőkék, ami csak úgy lehetséges, ha minden egyes termelőágban — változatlanul kedvező termelőfeltételek között — határtalan mennyiségű tőkét lehet elhelyezni. Vagyis: ha nincs olyan termelőág, amelyben a tőkék elhelyezését bizonyos mértéken túl már természeti korlátok akadályoznák. Nyilvánvaló, hogy ha a táblázatban szereplő *A* termelőágba nem tódulhatna annyi tőke, amennyi szükséges ahhoz, hogy a termék árát a megnövekedett kínálat 50.000 koronával az érték alá nyomja: akkor nem alakulhatna ki az átlagos nyereség, vagy legalább is nem olyan módon, amint Marx állítja.

Amint ebből kitűnik: az átlagos nyereség törvénye szervesen egybefügg Marx értékelméletével, mely a munka abszolút hatalmát hirdeti és tagadja a termelés minden természeti korlátját.

Az átlagos nyereség törvényén nyugszik Marx legtöbb fontos következtetése a kapitalizmus fejlődésének irányáról. Ezen épül föl azonban többek között az ő földjádék-elmélete is. Marx földjádék-elméletének helyessége tehát próbája egyszersmind az ő átlagos nyereségről szóló elméletének, értéktöbblet-elméletének, sőt magának az ő értékelméletének is.

Az átlagos nyereség törvényén épül föl Marx földjádékelmélete. De miképpen?

Egy városban — példázza Kautsky* — két cipőgyáros él. Az egyik, névszerint Müller, 400.000 márka tőkével 40.000 pár cipőt gyárt. Párja 10 márka költségébe kerül. Az átlagos nyereség 25%; ez 400.000 márkára számítva 100.000 márka, ő tehát a 40.000 pár cipő előállításí árát 500.000 márkára, illetve egy párét $12\frac{1}{2}$ márkára kalkulálja.

A másik gyáros, Schulze, oly kitűnő gépekkel rendelkezik, hogy ugyancsak 400.000 márka tőkével nem 40.000, hanem 50.000 pár cipőt képes gyártani, úgy, hogy egy párra csak 8 márka költsége van és ha párját 10 márkájával eladná: már megkapná az ő tőkéjének szokásos 25% nyereségét. Ámde oly nagy a cipők után való kereslet, hogy módjában áll párján $12\frac{1}{2}$ márkájával túladni, úgy, hogy nem 500.000, hanem 625.000 márka lesz a bevétele s így a szokásos 100.000 márka polgári hasznon kívül még 125.000 márka külön nyereséget (*surplusprofit*-ot) tehet félre.

* *Agrarfräge*, 68. 1. A számokat kikerekítettük.

(Ez a külön nyereség az összes többi kapitalisták átlagos nyereségét kisebbíti. Például — az előbbi táblázatra visszatérve — ha *B* tőke nem 100.000, hanem 200.000 korona nyereséget élvez: a 300.000 korona összes társadalmi nyereségből *A* és *C* tőkék számára nem maradna több 100.000 koronánál, úgy, hogy az előbbinek nyeresége 50.000-ről 25.000, az utóbbié 150.000-ről 75.000 koronára süllyedne.)

Ha azonban az ipari kapitalisták egyike a fent leírt módon, kitűnő munkaeszközök beszerzése által külön nyereségre tett szert: nem lesz módjában ezt soká megtartani. Mert vonzatva a kínálkozó nagyobb nyereség által: a szakmájában működő többi vállalkozók egymás után hasonló kitűnő gépeket fognak beszerezni és a verseny le fogja nyomni a gyártmányok árát a szokásos nyereség színvonalára.

Képzeljük el azonban azt az esetet, hogy az illető cipőgyáros nem újabb és jobb gépek alkalmazásával szerez *surplus*-nyereséget, hanem azzal, hogy a termelésbe valamely különös, nem mindenki számára kapható természeti erőt von be. Azáltal például, hogy gyárát egy vízesés mellé építteti s e vízesés erejével hajtja gépeit, amely erő sokkal olcsóbb a kőszénből fejlesztett gőzerőnél. Ezzel az intézkedéssel megtakarít bizonyos összeget, melyet versenytársai, kik gőzerőt alkalmaznak, kiadni kénytelenek, s ezt az összeget *surplus-profit* gyanánt élvezi.* Vajjon ezt a külön nyereséget is el fogják tőle konkurrálni a többi cipőgyárosok? Semmiesetre! Mert az újabb és jobb gépeket, melyeket korlátlan mennyiségben lehet termelni, mind-egyik cipőgyáros beszerezheti, ha elég tőkéje van hozzá: ellenben nem mindegyik alkalmazhat gyárában vízierőt, mert a vízesések száma, s ereje korlátozott és nem tölti ki a szükséglet mértékét. Következésképpen a cipők ára a jövőben is mindig a gőzerő költségéhez fog igazodni, nem pedig a vízierőéhez s a cipőgyáros *surplus*-nyeresége állandóan megmarad.

Már most mindezt a mezőgazdasági termelésre alkalmazva: a jobb föld birtokosa, mondja Marx, ugyanazon helyzetben van szemben a rosszabb föld birtokosával, mint a gyáros, ki egy vízesést mondhat magának, azon versenytársaival szemben, kik gőzgépet kénytelenek alkalmazni. Mind a kettő *surplus*-nyereséget élvez, *surplus*-nyereséget, mely állandóan megmarad, mert azon természeti előny, mely a munka termelőerejét növeli, korlátozott mennyiségben fordul elő és nem minden kapitalista számára hozzáférhető.

E *surplus*-nyereséget, melyet valamely különös, a földhöz kap-

* Hasonló példát alkalmaz maga Marx az ő földjádékelméletének kifejtésénél, *Das Kapital* III/2. 180 lapján.

csolódó természeti előny birtoka nyújt: mindenkor a föld birtokosa élvezi akár közvetlenül, akár haszonbér alakjában.

Mekkora *surplus*-nyereséget élvez valamely föld tulajdonosa: ez — a mezőgazdaságban — attól függ, mennyivel nagyobb az δ föld-jének termékenysége a legrosszabb, még művelés alatt álló földénél. A legrosszabb föld birtokosa nem élvez *surplus*-profitot.

Szóval, míg Ricardonál a különbözeti járadék szükség-értékből áll, mely a társadalom összes jószágaiban foglalt munka mennyiségén felül való csere érték: addig Marxnál a különbözeti földjáradék anyaga *surplus*-nyereség, vagyis egy rész a társadalom összes értéktöbbleteiből, s így a társadalom összes jószágaiban foglalt munka-értékek összegéből. Mivel eszerint a földjáradék az összes értéktöbbletek társadalmi összegéből vevődik el, hogy a föld birtokosaira átvitessék: kevesebb értéktöbblettömeg marad a kapitalisták számára és hanyatlak a tőke szokásos nyeresége.

(Gondoljunk vissza az előző táblázatra: Föltéve, hogy a 300.000 korona összes társadalmi értéktöbbletből 150.000 korona, mint *surplus*-nyereség, földjáradék képzésére szolgál: a közönséges nyereség képzésére csak a másik 150.000 korona marad fenn, s így az átlagos tőkenyereség 25%-ról 12½%-ra hanyatlak.)

Ezzel most már megismertük — röviden és lényegében — Marxnak a differenciális földjáradékról szóló tanítását és rátérhetünk ennek bírálatára.

Menjünk vissza a vízesések mellé épült gyárak példájához, melyekkel Marx az ő járadékelméletét érzékelteti. E gyárak olcsóbb erőforrás birtokában vannak, mint a gőzerőre berendezett gyárak, tulajdonosaik tehát *surplus*-nyereséget élveznek, mert a vízierő mennyisége korlátozott és kisebb a szükségletnél, úgy, hogy az iparcikkek ára a gőzerő költségeihez képest alakul. Mi történnék azonban, ha egy országban, s ez ország minden egyes vidékén oly nagyszámú és nagyerejű visszaesések léteznének, hogy többszörösen elegendők volnának az összes gyárak gépeinek hajtására? Élvezhetne ilyen esetben állandóan megmaradó *surplus*-nyereséget egy olyan gyáros, ki vízierővel dolgoztat? Semmiestre, mert minden versenytársának módjában állna, hogy gyárát hasonlóképen vízierővel hajtassa, tehát a gyárakból eltűnnének a gőzgépek, s az iparcikkek ára nem a több munkába kerülő gőzerőhöz, hanem a kevesebb munkába kerülő vízierőhöz igazodnék.

Vigyük ezt át a mezőgazdaságra. Ha a legjobb föld mennyisége korlátlan volna: lehetséges volna-e, hogy a jobb földek tulajdonosai állandó *surplus*-nyereséget, földjáradékot élvezzenek, illetve, hogy a termények ára a rosszabb földeken való termelés költségei szerint

alakuljon? Nem, mert minden kapitalista a legjobb földön helyezné el tőkét, ott, ahol a termelés természeti föltételei a legkedvezőbbek.

Ámde vigyázzunk! Álljunk meg itt! Hát nem korlátlan a legjobb földek mennyisége? Hiszen Marx azt mondja, hogy a mezőgazdasági termelésnek nincsenek természeti korlátai. És a föld mennyisége — ha gazdasági szempontból nézzük — nem területétől függ, hanem a rajta elérhető termés mennyiségétől. Három hektár, melyen egyenként nyolc, összesen huszonnégy métermázsa gabona terem: gazdaságilag kisebb terület, mint egy hektár, melyen harminc métermázsa terem. Föltéve, hogy a csökkenő hozadék törvénye nem léteznék, föltéve, hogy a legjobb földeken egymásután igen sok tőkerészletet lehetne mezőgazdasági termelésbe fektetni — sokkal többet, mint amennyire a szükséglet terjed — akkor a legjobb földek mennyisége korlátlan volna és époly kevésbé szolgáltatnának a művelő kapitalistának állandó *surplus* -nyereséget, mint a vízesések (ha mennyiségük és erejük korlátlan volna) a gyárosnak.

És Marx tagadja a csökkenő hozadéktörvényt, tagadja, hogy a munkának természeti korlátai volnának. Mégis: ugyanazon Marx az ő járadékelméletében ismét azt mondja, hogy a föld mennyisége korlátozott, hogy a föld gazdasági monopóliumot alkot a földbirtokosok kezében.* Ámde miképen alkothat monopóliumot a föld, ha csupán területe korlátozott, de a rajta űzhető mezőgazdasági termelés messze túlterjedhet a szükségleten, sőt ennek sokszorosán? Ha ez az eset állna fönn: nem akadnának-e a jobb földek bírlalói között olyan birtokosok is, kik az ő földjeiken óriási tőkéket fektetnének be és olyan élelmiszertömegeket dobnának a piacra, hogy ezek aztán minden *surplus* -nyereségnek véget vetnének? Mert nem szabad elfelejteni, hogy a föld sok ezer birtokos kezén oszlik meg. De föltéve, hogy e birtokosok közül egy sem volna hajlandó a termelést ily óriási mértékben növelni: maguk a nagy kapitalisták is vásárolhatnának nagy területeket a legjobb földekből — hiszen állandóan ezer és „ezer holdak kerülnek eladásra — és berendezhetnék (óriási tőkék befektetése által) oly nagy arányú termelésre, hogy csakhamar agyonkonkurrálnának minden gazdát, ki rosszabb földön, tehát kedvezőtlenebb föltételek között termel. Következőleg a mezőgazdasági termények ára nem a legrosszabb, hanem a legjobb földeken való termelés munkájához igazodnék. És nem lehet azt mondani, hogy a kapitalisták nem volnának ilyen üzletre hajlandók, hiszen voltak Nyugateurópában, a XIX. század folyamán oly időszakok, mikor a tőke mennyisége — az elhelyezés lehetőségeihez arányítva — oly bőséges, s a tőkenyereség oly alacsony

* *Kapital*, III/2. 185. lap. Továbbá *Theorien ü. d. M.* II/1. 202—206.

volt, hogy a kapitalisták legkeservesebb gondja volt, mibe fektessék tőkéiket.

Nem, tanítja Marx, ez nem következhetik be, mert ha nagy arányban növekszik a termelés: növekszenek a munkabérek és hanyatlanak a termékek árai. Következésképp hanyatlik a tőke nyeresége, sőt el is tűnik, úgy, hogy a tőkésre nézve semmi értelme a további termelésnek, tehát beszünteti az üzemet. Általános válság áll be és a néptömegek nyomorognak mindaddig, míg a kész árúknak, a tőkéknek egy része megsemmisül és helyreállnak azon alacsony munkabérek és magas termékárak, melyek között a tőke nyeresége helyet talál. Így korlátozza önmagát a termelés a kapitalista gazdaságrend keretében, anélkül, hogy természeti korlátai volnának.

Hát igen, ezzel meg lehet magyarázni, miért nem növekszik a termelés a megművelt legrosszabb földeken, azokon, melyek csak közönséges átlagnyereséget adnak. Ámde az ilyen földek a társadalom egész földterületének csak egy kis részét foglalják el, míg nagyobb, sőt túlnyomó része a földeknek a közönséges átlagnyereségen felül *surplus*-nyereséget is ad. Már most, ha a termények árának hanyatlása és a munkabérek emelkedése az átlagos nyereséget el is tünteti, úgy, hogy közönséges föltételek között nem lehet kapitalista termelést folytatni: azért különösen kedvező természeti föltételek között még mindig lehet. Ha a legrosszabb földön elhelyezett tőke nyeresége (mely megfelel az átlagnyereségnek) 10%-ot tesz ki, a legjobb földön levő tőkét ellenben 40%-ot; ha azután az átlagnyereség 0-ra hanyatlik, úgy, hogy a legrosszabb földön be kell szüntetni az üzemet: a legjobb földön levő tőkét ez nem akadályozza a termelésben, mert a 40%-ból még mindig marad 30% nyeresége. Igaz, hogy a birtokos, s a tőkés igen gyakran két különböző személy: de a bérlőnek is nagyon sok befektetés áll módjában és különben is, mint említve volt, a kapitalisták vétel útján is nagy területeket szerezhetnek a legkitűnőbb földekből és föltéve, hogy a csökkenő hozadéktörvény agyrém és a mezőgazdasági termelésnek korlátai nincsenek: megfelelő befektetésekkel megtízszerezhetik, sőt megszázsorozhatják e földek termését és ha a nyereség nem 40, hanem csak 30%, vagy akár lesüllyed 15%-ra: még mindig fényes üzletet csináltak. Sőt az üzlet még az esetben is kitűnő, ha a földet borsosán magas áron váltották magukhoz, ha minden holdért 10.000 koronát adtak, mert hiszen 5% külön nyereség egy és ugyanazon földdarabon megtízszerezett vagy megszázsorozott termelés után tízszer vagy százszor 5%-ot tesz. E befektetések tehát nem szünnének meg mindaddig, míg a legjobb földek a tőke 10% rendes nyereségét kiadnák. De ezen a ponton már megszűnt a földjáradék.

És közbe kell még valamit vetnünk. Tapasztalás szerint a válságok alkalmával csupán az ipari és bányászati termékek ára alacsony, ellenben a mezőgazdasági termények ára épen válságok idején a legmagasabb. Bebizonyítható módon a válságok oly időszakokban fordulnak elő leggyakrabban, mikor a gabona ára állandóan magas.

Tehát a kereslet és a nyereség hiánya nem tarthatja vissza a jobb földek birtokosait, bérlőit és megvásárlóit attól, hogy a termelést határtalanul növeljék és a föld monopóliumának véget vessenek. Csak egy tarthatja vissza: a csökkenő hozadéktörvény. Nyilvánvaló, hogy a föld, mely sok ezer birtokos között oszlik meg s amelynek összes minőségeiből állandóan nagy területek vannak forgalomban, nem alkothat monopóliumot, ha korlátlan mennyiségű munkát, illetve tőkét lehet rajta elhelyezni, s a szükségleten messze túlemelkedő termelést lehet rajta folytatni. Ha tehát mégis azt mondjuk, hogy a föld monopóliumot alkot, mert korlátozott mennyiségben van és nem lehet tetszés szerint szaporítani: akkor egyszerűsített feltételeztük, hogy csak bizonyos adott mennyiségű tőkét lehet rajta elhelyezni, vagyis, hogy a rajta üzhető mezőgazdasági termelés bizonyos ponton túl természeti akadályba ütközik.

S így ugyanazon Marx, ki a termelésnek természeti korlátait tagadásba veszi: akkor, mikor a földbirtokosok monopóliumáról beszél — habár öntudatlanul — elismeri, hogy a termelésnek természeti korlátai vannak. Ez a járadékelmélet, mely saját kiindulásának alapját megdönti: zavaros, konfúzus, Marx Károlyhoz nem méltó alkotás.

Azt a tételt, hogy a föld monopóliumot alkot, csak úgy tarthatjuk fenn, ha elismerjük a csökkenő hozadéktörvényt. Ha azonban ezt megteszük: akkor ismét nem lehet föntartanunk az átlagos nyereségről szóló marxi elméletet, de magát Marx értékelméletét sem.

IV. Marx elmélete az átlagos nyereségről és a csökkenő hozadéktörvény.

Marx abból indul ki, hogy egy adott társadalomban, adott történelmi eredetű népkarakter és népszokások mellett, de főképp a munkaeszközök és termelő eljárások adott fejlettségével a munkabér is adva van, tehát adva van az értéktöbblet is. Ennélfogva a tőke átlagos nyeresége egy előre adott értéktöbbletből képződik — amint előző helyen már láttuk — a különféle összetételű tőkék különféle nyereségének kiegyenlítődése által, mely az árképződés útján megy végbe, s amely folyamatnak az az eredménye, hogy az alacsony összetételű tőkék termékei a bennük levő munkamennyiségnél, vagyis

értéküknél alacsonyabb, míg a magas összetételű tőkék termékei értéküknél magasabb árakkal jelennek meg a forgalomban. (L. a 353. és 355. lapon levő táblázatokat.)

Ez az elmélet azt föltételezi, hogy minden termelőágban korlátlan mennyiségű tőkét lehet elhelyezni változatlanul kedvező termelőföltételek mellett. Minden bizonytalansággal ezt az elméletet valamely iparágra alkalmazni, mert az ipari termelésnek — önmagában véve — természeti korlátai nincsenek; bármely iparág termékeit határtalanul lehet szaporítani, változatlanul kedvező technikai föltételek között. S így — Marx látószögébe helyezkedve — könnyen el lehet képzelni, hogy például valamely kapitalizált háziipar, hol a vállalkozó a munkabéreken kívül csak kevés tőkét fektet be szerszámokba és nyersanyagokba, mely tehát csak alacsony organikus összetételű, s így az értékőbblethez viszonyítva aránylag kevés tőkét igényel: oly vonzóerőt fog gyakorolni a tőkékre, hogy ezek nagy számban keresik föl és egymással való versengésükben minden bizonytalansággal értékük alá nyomják a termékek árát, amely alacsony ár azonban még mindig kiadja a vállalkozó szokásos nyereségét. Ilyen iparágakban a befektetett tőkék további szaporítása csupán akkor fog véget érni, ha a termelés, s a kínálat már oly nagy és a kereslet már oly bőséges kielégülést nyert, hogy az árak hanyatlása már az átlagos tőkenyereséget is kikezdi.

Mi történik azonban, ha azon alacsony összetételű tőkét alkalmazó termelőág, melyben Marx átlagnyereség-törvényének érvényesülnie kellene: nem valamely iparág, hanem a mezőgazdaság, melyben a tőkeelhelyezést a csökkenő hozadéktörvény korlátozza?

Közbevetjük: a mezőgazdasági tőke organikus összetétele, amint ezt Marx helyesen fölismerte, általában alacsonyabb, mint az iparié, illetve a társadalomban található tőkék átlagáé. Alacsonyabb, mert a mezőgazdaságban aránylag több a kézimunka és kevesebb a gépmunka, továbbá (ha segédanyagok vannak is) tulajdonképpen való nyersanyag nincs. Ezért a mezőgazdasági kapitalista a munkabértőkéhez viszonyítva aránylag kevés munkaeszköz-tőkét alkalmaz. (A földre ne gondoljunk: a föld nem munkaeszköz, hanem természeti föltétele a termelésnek.)

Ez a termelőág nem respektálja Marx törvényét az átlagos nyereségről. Hiába csábítaná ide a tőkéseket az a körülmény, hogy csak alacsony összetételű tőkére van szükség. Hiába rajzik ide akár mennyi tőke: rajzásuk megakad egy természeti korlátban. Megakad a progresszív terméketlenség azon pontján, melyen a tőke által mozgósított munkaerő még elég terméket produkál

ahhoz, hogy e termék árából a munkaerő és a szokásos tőke-nyereség kiteljék. Vagyis azon ponton, melyen a termék előállítási ára azonos lesz az értékkel (a termékben levő munka mennyiségével), és mivel a nyereséget ez esetben csak közvetlen munka, illetve munkatöbblet produkálhatta: — azon ponton, melyen a nyereség azonos lesz az értéktöbblettel.

Ámde ha ez így van: akkor föl van borítva az átlagos nyereségről szóló marxi törvény, mely szerint egy oly termelőágban, mely az átlagosnál alacsonyabb organikus összetételű tőkét alkalmaz (s a mezőgazdaság ilyen): a tőkék versenye szükségszerűen értékük alá nyomja a termékek árát és az értéktöbblet alá a nyereséget.

Lehetséges-e, hogy ez a törvényszerűség a mezőgazdaságban bekövetkezzék?

Semmiesetre, hacsak föl nem tesszük azt a képtelenséget, hogy valamely kapitalisztikus társadalom keretében oly bőségesen elég volna a legjobb föld mennyisége, hogy a kereslet (úgy mint valamely iparcikkre vonatkozólag) már a teljes kielégülés stádiumában lenne, még mielőtt a mezőgazdaságba tóduló tőke a legcsekélyebb természeti korlátot is elérte volna; — ebben az esetben a tőkék versenye csakugyan értéke alá nyomná a gabona árát és az értéktöbblet alá a nyereséget. Ismétlem azonban: ez képtelen föltevés. Mert ilyen esetben nem volna, nem lehetne földjáradék, földjáradék nélkül pedig nincs kapitalizmus, mert nincsenek bérmunkások.

Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaság a legnagyobb és legfontosabb termelőág és az átlagos nyereség törvénye egyáltalán nem érvényesülhet, ha a mezőgazdaságban nem juthat érvényre: az átlagos nyereségről szóló marxi elmélet csak egy olyan kapitalisztikus társadalomban födné a tényeket, amelyben nem volna földjáradék. Ilyen kapitalisztikus társadalom nincs; kapitalizmus csak ott lehet, ahol földjáradék van, földjáradék pedig csak ott lehet (a föld csak ott alkothat monopóliumot), ahol a mezőgazdasági termelés a csökkenő hozadéktörvény hatása alatt történik. Ahol pedig ez az eset áll fenn: ott a mezőgazdaságba tóduló tőke természeti korlátokra talál s ezekben fönnakad. Következésképp a mezőgazdasági termények kínálata soha sem lehet nagyobb a keresletnél, szabatosabban: a piacon sohasem jelenhetnek meg olyan gabonatömegek, hogy ezeket a közönség már ne tudná elfogyasztani munka-értéküknél nagyobb vagy ezzel legalább is egyenlő áron, vagyis hogy ne volna hajlandó értük annyi egyéb fajta munkaterméket adni, hogy ezek nagyobb, vagy esetleg ugyanannyi fáradságba ne kerültek légyen, mint az illető kínált gabonamennyiség.

Értékével egyenlő áron azon gabona fog elkelní, melyet a művelés körébe tartozó legterméketlenebb ponton nyertek, mert hiszen ez a pont épen ott van, ahol a termék ára még épen hogy kiadja a munkabért és a tőke nyereségét. Hol van ez a pont, illetve a föld mely minősége és a művelés intenzitásának mely foka az, amely a tőke számára egy bizonyos adott nyereség elérésének céljára még hozzáférhető: ez a mezőgazdasági termények dolgában mutatkozó szükség kisebb vagy nagyobb mértékétől függ. (Egyelőre minden más tényezőtől eltekintünk.)

Tegyük föl, hogy valamely mezőgazdasági nagybérő megtakarít 400.000 koronát és ezen összeget el szeretné helyezni, mint tőkét. Módjában áll, hogy saját gazdaságában két, egymás után következő, 200,000—200.000 koronás befektetést alkalmazzon, melyek közül a másodiknak természetszerűleg csekélyebb volna a termelőképessége, mint az elsőnek. Az első befektetéssel 12.500 métermázsa, a másodikkal 10.000 métermázsa gabonát lehetne termelni. A bérő kiadása mindakét esetben 100.000 korona munkaeszköz-és 100.000 korona munkabértőke; — ezenfelül 25% = 50.000 korona rendes nyereségre tart igényt. A gabona métermázsánként való ára évről-évre állandóan 20 korona körül mozog. Erre az árra alapítván a számítást, a befektetések eredményéből jutna:

	a teljesen elhasznált munkaeszköz-tőke pótlására	150 munkás munkabérére	25% nyereségre	összes termés
I. esetben	5.000 q = 100.000 kor.	5.000 q = 100.000 kor.	2.500 q — 50.000 kor.	12.500 q = 250.000 kor.
II. esetben	5.000 q = 100.000 kor.	5.000 q = 100.000 kor.	semmi	10.000 q = 200.000 kor.

Tehát az I. tőkerészlet lesz azon legterméketlenebb befektetés, melynek eredménye a tőkés szokásos nyereségét még kiadja. Ezen I. esetben a termékben levő munkamennyiség (150 munkás egy évi munkája és azonfelül a felhasznált eszközökben és anyagokban rejlő munka) egyenlő lesz azon munkamennyiséggel, amely 250.000 arany koronában foglaltatik. Vagyis az érték azonos az előállítási árral; — az értéktöbblet is a nyereséggel.

A II. befektetés terméke ugyanannyi eleven munkába és felhasznált munkatermékbe került, mint az I.-é, de ezért csak 200.000 koronát adnak, vagyis értékén alul fizetik meg. Ám ez az összeg, már nemcsak az értéknél lesz kisebb, hanem az előállítási áránál is. E befektetés már túl lesz a tőkeelhelyezés természeti korlátján.

Megtörténhetik azonban, hogy az élelemben való szükség növekszik és a fogyasztók most már annyi fáradságot hajlandók áldozni egy

métermázsa gabonáért, amennyibe 25 arany korona előállítása kerül. 25 koronás gabonaár mellett a két befektetés eredményéből jut:*

	munkaeszköz- tőke pótlására	150 munkás bére	25% nyereségre	Az egész termés	Marad a nye- reségen felül
I. esetben	4.000 q = 100.000 kor.	4.000 q = 100.000 kor.	2.000 q = 25.000 kor.	12.500 q = 312.500 kor.	2.500 q = 62.500 kor.
II. esetben	4.000 q = 100.000 kor.	4.00p q = 100.000 kor.	2.000 q = 25.000 kor.	10.000 q = 250.000 kor.	semmi

Ez esetben már a II. befektetés termékéért fogják megadni ugyanazon munkamennyiséget, amennyibe ez került. Az I. befektetés termékét azonban munkaértékén és előállítási árán felül fizetik meg, vagyis ezen befektetés már járadékot ad, melyet a föld birtokosa — a bérleti szerződés lejártával — a maga számára foglal le.

Mi történnék az esetben, ha a gabona ára emelkedés helyett lesüllyedt volna 15 koronára? Erre most már előre tudjuk a feleletet: ilyen ár mellett sem az I. sem a II. tőkerészlet nem volna elhelyezhető és azon befektetést, melynek eredménye maradék és hiány nélkül kiadja a tőke nyereségét, a progresszív terméketlenség egy alacsonyabb fokán kellene keresnünk.

De bárhol, bármilyen termékeny vagy terméketlen ponton legyen ez a bizonyos utolsó befektetés: termékének előállítási ára nem lesz nagyobb, de kisebb sem a benne rejlő munkamennyiségnél, mert maga ezen befektetés a szükség fokához, a gabona árához képest mindig azon pont felé törekszik, melyen a tőkés a maga nyereségét munkatöbblet útján, értéktöbblet alakjában elő tudja teremteni. Ezen az egy ponton teljes következetességgel jut érvényre a munkaérték törvénye, vagyis azon szabály, hogy a csereérték, — mely végső okában használati értékből, vagyis a szükség érzéséből fakad — nem terjedhet túl azon fáradságérzésen, amelynek árán hozzá lehet jutni a szükség tárgyához. Amiből viszont — tekintettel az élelmiszerek nélkülözhetlen voltára — az is következik, hogy a fogyasztók mindenkor hajlandók egy métermázsa gabonáért odaáldozni azon legkisebb fáradságmennyiséget (kész munkatermékek, aranyérmek alakjában), amelyen alul már nem juthatnak szükségletük tárgyához. Viszont a gazdák mindenkor hajlandók lesznek arra, hogy a munkaerőt előrevezényeljék a progresszív terméketlenség azon legmagasabb pontjára, ahol még ugyanannyi fáradsággal lehet egy mázsa gabonát termelni, amennyit a fogyasztók érte áldozni hajlandók. E ponton a munka terméke szükségképen még épen eléggel nagyobb a munka bérénel (illetve a munkatöbblet

* Egyszerűség kedvéért föltételezzük, hogy a gabona áremelkedése sem a nyereséget, sem a pénzbeli munkabért nem módosította.

még épen elég nagy részét teszi ki a munkanapnak) ahhoz, hogy a tőkés nyeresége még kiteljék belőle.

E ponton a gabona ára, mely a földjáradékot szabályozza, összehasonlítódik a nyereség és a munkabér együttes összegével. Aszerint, hogy ez az utolsó befektetés a progresszív terméketlenség alacsonyabb vagy magasabb fokán van-e, illetve, hogy a társadalom kisebb vagy nagyobb szükségét szenved-e élelem dolgában: — aszerint változik a földjáradék, nyereség és munkabér egymáshoz való aránya. Vagyis a kapitalisztikus társadalomban a jószágok megoszlása a mezőgazdasági termelés legmagasabb, legterméketlenebb pontján dől el.

De erre most bővebben kitérnünk a tárgytól való eltérés volna. Fontosabb most ránk nézve az a megismerés, hogy a mezőgazdasági tőke nyeresége azonos lévén az értéktöbblettel, ugyanazon körülmény, mely a nyereséget szabályozza, egyszersmind az értéktöbbletet is szabályozza. Azt is mondhatnák: a munkabérnek és az értéktöbbletnek egymáshoz való aránya a nyereség nagyságától függ.

S így a csökkenő hozadéktörvény elfogadásával megdől Marxnak azon állítása, hogy az adott értéktöbblet szabályozná a nyereséget. Épen fordítva: a nyereség van adva és ez szabályozza az értéktöbbletet.

Ha például a mezőgazdasági tőke összetétele $100.000 e + 100.000 b$, s a nyereség 25%, vagyis 50.000 korona: akkor a munkabértőkéhez úgy aránylik az értéktöbblet, (mely a nyereséggel szükségképen egyenlő), mint 100.000-hez 50.000, vagyis mint 2-höz 1. Ebben az esetben 12 órás munkanapból 8 óra lesz a munkásé és 4 óra lesz a munkatöbblet. Ha a nyereség 10%-ra süllyed: ugyanezen tőke után számítva 20.000 korona lesz a nyereség összege, tehát a munkabértőke és az értéktöbblet aránya 100.000: 20.000, illetve 12 órás munkanapból 10 óra a munkásé és csak 2 óra a munkatöbblet.

Hasonló módosulások állnak be az értéktöbblet és munkabértőke arányában, ha nem a nyereség változik, hanem a mezőgazdasági tőke organikus összetétele.

Ha adva van a tőke szokásos nyeresége: a mezőgazdasági tőke organikus összetételétől függ, mi lesz az arány az értéktöbblet és a munkabértőke között. Ez az arány azonban szükségképen a társadalom összes munkabértőkéire nézve érvénybe lép, mert egy adott munkanap a mezőgazdaságban sem alkothat kisebb vagy nagyobb értéket, mint másutt.

Ha például a mezőgazdasági tőke, melyet A -val jelzünk, $100.000 e + 100.000 b$ összetételű és a nyereség 25%, akkor az értéktöbblet 50.000 korona lesz és ennek aránya a munkabértőkéhez 100.000:50.000. Ám akkor a társadalmi tőke átlagának megfelelő

összetételű tőke, melyet *B*-vel jelzünk (300.000 e + 100.000 *b*) nem tarthat igényt a maga 100.000 korona munkabértökéje után 100.000 korona érték többletre, mert ez azt jelentené, hogy bizonyos munkamennyiség, ha a mezőgazdaságban fejtik ki, 150.000 koronát ér, míg ha ugyanazon munkát valamely más termelőágban fejtik ki, 200.000 koronányi értéket teremt. Tehát a *B*. tőke érték többlete is csak úgy fog aránylani a munkabértökéhez, mint 50.000 a 100.000-hoz s ebben a termelőágban is (12 órás munkanapból) 8 óra lesz a munkás része és 4 óra a munkatöbblet. Magától értetődik; ha a mezőgazdasági munkás 8 óra alatt termeli azon gabonamennyiséget, melyből 1 napi szükséglete kitelik: az ipari munkásnak is 8 óra munkát kell kifejtetni, hogy annyi értéket hozzon létre, amennyiből e gabonamennyiséget megvásárolhatja.

B azonban átlagos összetételű tőke, melynek nyeresége Marx szerint azonos volna az érték többlettel. Holott, amint láthatjuk, e tőke érték többlete csak 50.000, pedig 25% nyeresége 100.000 koronát tenne ki. Bizonyos, hogy e tőke tulajdonosa — föltéve, hogy a nyereség 25% — nem elégszik meg 50.000 koronával, neki 100.000-el kell kapnia a termék eladása útján és — amint a tapasztalás mutatja — meg is kapja. Ezt a jelenséget az előadottak után csak úgy tudjuk magyarázni, ha a szükségérték fogalmát, melyet Ricardo a földjáradékra öntudatlanul alkalmazott: kiterjesztjük a magasabb organikus összetételű tőkék nyereségére, illetve annak egy részét szükségérték gyanánt fogjuk föl.

Ebben az értelemben azon három különböző organikus összetételű tőke, *A*, *B* és *C*, melyeken előzőleg (353 és 355-ik lapon) a Marx-féle átlagos nyereségről szóló törvényt demonstráltuk, 25% átlagos nyereség mellett a következő képet nyújtáná:

Termelőág	Tőke org. összetétele		Egész tőke	Érték-többlet	Ehhez szükség érték	25% nyereség	Az összes termékek	
	munka-eszköz	munka-bér tőke					értéke	előállításí ára
<i>A</i> (mező-gazdaság)	100.000	100.000	200.000	50.000	50.000	100.000	250.000	250.000
<i>B</i>	300.000	100.000	400.000	50.000	50.000	100.000	450.000	500.000
<i>C</i>	500.000	100.000	600.000	50.000	100.000	150.000	650.000	750.000
Összesen	1.000.000	300.000	1.200.000	150.000	150.000	300.000	1.350.000	1.500.000

Amint ebből látszik: a munka termelte értékek, illetve az érték-többletek összege ahhoz sem elegendő, hogy a tőke összes nyeresége kikerüljön belőle, nem hogy még a földjáradék is ezekből vétetnék, *surplus*-nyereség alakjában.

Hogy a csökkenő hozadéktörvény elfogadásával ezekre a követ-

keztetésekre jutunk: ennek oka, hogy e törvény lényeges hatással van az értéktöbbletnek a munkabérhez való arányára. Ahhoz, hogy a munkatöbblet a munkanapnak (s így az értéktöbblet a munka termékének) oly nagy részét alkothassa, hogy ezen értéktöbbletből az összes munkanélküli jövedelmek kikerülhessenek: ehhez szükséges a munka oly nagy termékenysége, hogy az egy napi munka terméke messze túlterjedjen a munkás bérén, s a tőke közönséges nyereségén is. A csökkenő hozadéktörvény elfogadásával azonban föl kell tételeznünk a mezőgazdasági termelésben egy oly terméketlen pontot, melyen a munka egész terméke már csak a nyereség összegével haladja túl a munkás bérét. Ebből az alacsony értéktöbbletből tehát semmit sem lehet elvenni. (Mert ha e ponton elveszünk valamit a tőke nyereségéből: a tőke egy még terméketlenebb pontot keres föl, melyen a munkatöbblet a napi munkának s az értéktöbblet a munkaterméknek még kisebb, a kisebbített, újabb nyereséggel egyenlő részét fogja kitenni. Nem kisebbíthetjük a mezőgazdasági tőke nyereségét anélkül, hogy értéktöbbletét ugyanannyival ne kisebbítenők.) Ebből folyólag a jobb földön (a rosszabb földön kifejtettel) egyenlő munka árán termelt nagyobb gabonamennyiségben realizálódó „*surplusnyereség*” — vagyis földjára — nem kerülhet ki az értéktöbbletek társadalmi összegéből. Hiszen ez az összeg — tekintettel a mezőgazdasági tőkének aránylag alacsony összetételére — a nyereségek társadalmi összegénél csak alacsonyabb lehet (amint ez az imént összeállított táblázatból látszik), de magasabb nem lehet. S így, ha a jobb földeken ugyanazon munkával termelt nagyobb mennyiségű gabonában levő „*surplusnyereséget*”, járadékot, értéktöbbletből akarnók származtatni: ezen értéktöbblet-tömegeket nem tudnók sehonnét venni, hacsak azt nem föltételeznők, hogy a jobb földön kifejtett munka nagyobb termékében több értéktöbblet van, mint ugyanolyan mennyiségű, de rosszabb földön kifejtett munka kisebb termékében. Egyazon mennyiségű munka termékének azonban époly kevésbé lehet kétféle értéktöbblete, amely kevésbé lehet kétféle értéke. Tehát nem marad más hátra, mint az a föltevés, hogy a járadék, mely a jobb föld nagyobb termékének magasabb piaci árában realizálódik: nem a munka termelte értékek tömegéből kerül ki, hanem ezeken kívül álló szükségérték alakjában áll elő. Ilyen értelemben fogta föl Ricardo is a járadékot.

Amint ebből látszik: a csökkenő hozadéktörvény keresztültörő Marx értékelméletét, mely szerint a csereérték forrása (lényegtelen kivételektől eltekintve) csak a munka lehetne.

A csökkenő földhozadék törvényének alapján állva be kell látnunk, hogy a munka termelőereje nem csupán a munkaeszközök fejlettségétől függ, de ezenfelül még az élelemben való szükséglet kielégítésének kisebb vagy nagyobbfokú korlátozottságától, melyhez képest többé vagy kevésbé kedvezőtlen természetű föltételek között kell termelni az élelmiszerek egy nélkülözhetlen részét. Megdől ezzel az a marxi tanítás, hogy az értéktöbblet a munkaeszközök adott fejlettségével adott mennyiség volna. Megdőlné még az esetben is, ha föltételeznők, hogy a munkabér adott mennyiséget alkot, mert hiszen a munkatermék nagysága, s így ennek a munkabéren túl-emelkedő része változnék a mezőgazdasági munka változó termelő-képességével.

Tehát mindenképen oda kell jutnunk, ahova előbb, más meg-gondolások révén már eljutottunk: hogy az értéktöbblet aránya és mennyisége nem kevésbé ingadozó, mint a nyereségé. Sőt előzőleg már arra is rájöttünk, hogy épen a nyereség ingadozásai szabályoz-zák az értéktöbblet arányát.

De ha a nyereség szabályozza az értéktöbbletet: mi szabá-lyozza a nyereséget?

Ugyanaz, ami a földjáradékot: az élelemprodukción korlátozott-ságának foka.* Mert a tőkenyereségnek végső oka ugyanaz, ami a föld-járadéké: a csökkenő hozadéktörvény, mely az élelmiszerek termelését korlátozza. Minden élethez, tehát minden termeléshez táplálék kell. Ahhoz pedig, hogy tartós, de egyszerismind nagy munkába kerülő ter-melőeszközöket készíthessünk, ahhoz tehát, hogy a jövőnek dolgoz-hassunk: nagy élelmiszerfölöslegekre van szükségünk, nehogy jelen szükségleteink közvetlen kielégítésére kelljen összes munkaerőnket for-dítanunk. Következéleg a csökkenő hozadéktörvény, midőn korlátozza az élelmiszerek termelését: korlátozza egyszerismind a fölöslegek föl-halmozását és a munkaeszközök termelését. Mivel pedig e körülménynél fogva a társadalom hatalmában levő összes élelmiszer- és munkaeszköz-készletek nem elegendők annyi jószág termelésére, amennyit az összes emberek szükségleteinek kielégítése igényelne, mivel tehát mennyi-ségük a szükséglethez viszonyítva korlátozott: ennélfogva e készle-teknek — mint termelés céljára szolgáló javaknak — szükség-értékük van s e szükségérték teszi őket a marxi értelemben vett tőkévé.

E szükség-értéket mindenekelőtt a bérmunkások kénytelenek respektálni (kiket épen a csökkenő hozadék másik okozata, a föld-

* Módosításokkal, melyek a lényegen nem változtatnak, s amelyek kifejtésére most nincs terünk.

járadék választ el a földtől és tesz bérmunkásokká), amennyiben kevesebb terméket kapnak munkabér fejében, mint amennyit munkaerejük tényleg létrehoz. Respektálni kénytelenek azonban a bérmunkások, mint fogyasztók is, a fogyasztók összességével együtt, mely a magas összetételű tőkék termékeit munka-értékükön felül kénytelen megfizetni; ha ezt nem tenné, ha nem fizetné meg a tőke teljes nyereségét: nem akadna tőke ezen jószágok sok tőkét igénylő termelésére.

Ha mindezeket megfontoljuk, megértjük egyszersmind, mi okozza a munkaérték érvényre jutásában azon rendellenességet, hogy két különböző fajta árú közül, melyeknek termelése egyenlő munkába került, az egyik állandóan drágább, mert termelése nagyobb tőkét igényel. Az a körülmény okozza, hogy a kapitalisztikus cseregazdaság rendszere egyáltalán nem a tiszta munkaértéken alapul, hanem a munkaérték és a szükség-érték keverékén. Ha az élelmiszerek termelésének lehetősége a szükséglethez viszonyítva hirtelen korlátlaná válnék: a tőke oly gyorsan szaporodnék, hogy csakhamar fölös mennyiségben kínálkoznék a munkásoknak, úgy, hogy ezek munkabére csakhamar az egész tőkenyereséget elnyelné és egyenlő lenne munkájuk egész termékével. (Ilyen körülmények között persze földjáradék sem volna.) S így a cseregazdaság szervezetéből minden szükségérték kiküszöbölődne és előállna a tisztán munkaértéken alapuló egyszerű árútermelés, illetőleg, mivel a kooperáció ilyen körülmények között csak szövetkezeti alakban történhetne: előállna a szövetkezeti társadalom, melyben nincs munkánélküli jövedelem. Ha tehát a mezőgazdasági termelésnek nem volnának természeti korlátai: akkor Marx érték-elmélete híven födné az igazságot, de akkor aztán nem volna kapitalizmus. Kapitalizmus csak ott létezhet, ahol a munkaerő érvényesülését természeti korlátok bénítják. Amely cseregazdaságban ez az eset fönnáll, ott a termelés föltételei, a természet és a munkaerő (nem szülőttei, hanem szülői a munkának) maguk is értéket nyernek. A kapitalizmus az árútermelés azon módosult alakja, melyben a termelő munka két föltétele, a föld és a munkaerő, áruvá alakul és csereértéket nyer, amely csereérték ebben az esetben — értékképző munka híján — csak tiszta szükségérték lehet.

Marx, ki a termelés természeti korlátait nem ismerte el, tagadta a föld értékét; ha következetes lett volna, a munkaerő értékét is tagadnia kellett volna, de ez csak úgy lett volna lehetséges, ha tagadásba vette volna egyszersmind a kapitalizmust magát. Ezt tehát nem tette, de mivel a szükségértéknek sem adott helyet: besorozta a munkaerőt a munka termelte árúk közé. Pedig a munkaerő értéke szükségérték; — nagyságát nem valamely munkamennyiség szabja

ki, hanem a munkás szükségének foka, mely a táplálék termelésének természeti lehetőségei szerint ingadozik; nagy élelemszükségben a munkabér a lét abszolút minimuma alá szorulhat, nagy élelembőségben elérheti a munka teljes termékének színvonalát. S így a munkaerő értéke kívül esik Marx értéktörvényén. Marx mégis kiterjesztette rá ezen törvényt. Azt mondja: a munkás bére nem lehet tartósan nagyobb, vagy kisebb a munkás szükségleteinek azon minimumánál, melynek kielégítése őt még a dologra és ezenkívül fájának föntartására képesíti; következésképp a munkaerő értéke egyenlő azon munka mennyiségével, mely ezen szükségletek tárgyainak termeléséhez kell.

Csakhogyan ez nem egyéb üres formulánál. Mert hiszen a munkás fentartására szolgáló élelmiszerek és egyéb szükségleti tárgyak nem azonosak a munkás munkaerejével. Legfeljebb úgy lehetne fölfogni e tárgyakat, mint a munkaerő nyersanyagát. Ebben az értelemben a munkaerő értéke azonos volna nyersanyagának értékével. Ámde a munka termelte árú között egy sincs olyan, amelynek értéke azonos volna nyersanyagának értékével, mert ez azt jelentené, hogy a nyersanyag feldolgozására semmi munka nem fordított, vagyis, hogy az illető árú meg sem termeltetett. Marx bevallja, hogy a munkaerő sajátzerű, különös természetű árú, de azután éppen semmi fáradságot nem fordít arra, hogy ezen árú különös természetét és ennek okait föltárja. Hogy e mulasztása végzetes mulasztás volt: azt beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy Marx a kapitalizmusról való egész elméletét arra a tételre alapítja, hogy a munkaerőnek, mint árúnak értéke épúgy munkából keletkezik, mint bármely más árú értéke. S ehhez képest arra a következtetésre jut, hogy a kapitalisztikus árútermelés, melyben a munkaerő, mint árú szerepel: nincs elvi ellentétben az egyszerű árútermeléssel, melyben a munkaerő nem alkot árút, — sőt inkább a kapitalizmus az egyszerű árútermelés törvényeinek alapján áll.

Különben még azt a felfogást is, hogy a munkás élelmiszerei és egyéb szükségleti tárgyai a munkaerő nyersanyagát alkotnák, csak lényeges módosításokkal és korlátozásokkal lehet elfogadni. Nyilvánvaló, hogy ha a munkás egyszobás lakás helyett tízsobás lakásban lakik: ezzel még nem tízszerződött meg az ő munkaereje. A meztelen tény csupán az, hogy a munkás az ő munkaerejéért cserébe kap bizonyos mennyiségű ételmet és iparcikket, melyeknek összege tehát az ő munkaerejének árát alkotja. E szükségleti tárgyakban levő munkamennyiség kifejezheti ugyan a munkaerő értékét, (amint valamely ritka műtárgy értékét is ki lehet fejezni 100.000 aranyban levő munkamennyiséggel), de ezzel koránt sincs megállapítva, hogy a

munkaerő (vagy a műtárgy) értéke munkából keletkezett volna. A munkás szükségleti tárgyaira lehet ugyan alkalmazni Marx érték-törvényét, de a munkaerőre nem. Marx mindenütt az árat vezette le az értékből, nem pedig megfordítva: egyedül a munkaerő értékét vezette le a munkaerő árából. Ezen az egy ponton saját értékelméletét fejtetőre állította.

Ezzel a botlással megmentette elméletét attól, hogy az élelemben való szükséglet, mint a csereérték egyik forrását el kelljen ismernie. De ebből folyólag aztán a marxizmus nem képes a földjára-déket logikusan megmagyarázni. Szóval egy olyan kapitalisztikus gazdaságrendet ír le, amelyben nincs földjára-dék.

Láttuk, mint vezet az az elmélet, hogy a munkaerő értéke adva van, érvényesülése pedig határtalan, az érték-többletnek adott mennyiség gyanánt való felfogásához, s ezen keresztül az átlagos nyereség törvényéhez. Ez a törvény nem fér össze a földjára-dékkal.

Mert ha elismerjük a járadék oka gyanánt a csökkenő hozadéktörvényt: akkor nem tarthatjuk fenn az átlagos nyereség elméletét, elismervén, hogy egy alacsony összetételű tőkét alkalmazó termelőágban, a mezőgazdaságban, mely egyszersmind a legfontosabb és legnagyobb termelőág, a tőkék betódulását természeti akadály tartóztatja föl.

Ha pedig elvetjük a csökkenő hozadéktörvényt: akkor nem tudjuk megmagyarázni a földbirtokosok monopóliumát, tehát a földjára-déket sem.

Már pedig ahol nincs földjára-dék, ott nincsenek bérmunkások, ott nincs kapitalizmus. Ahol nincs kapitalizmus, ott nincs tőkenyereség. Ahol nincs tőkenyereség: ott a cseretárgyak ára a bennük levő munka mennyisége szerint alakul; ott tehát nincs a munka-érték körül semmi rendellenesség. Következőleg az átlagos nyereség törvénye — mivel belőle a földjára-déket levezetni nem lehet — nem magyarázza meg épen azt a rendellenességet, melynek magyarázása végett alkotódott.

A kapitalista gazdaságrendet lényege a bérmunka. A marxizmus azonban, ez a legnagyobb szabású és — sok tekintetben — a legszabatosabb, legtökéletesebb elmélet, melybe a kapitalizmus jelenségeit valaha összefoglalták: — épen a bérmunkának létokát, a földjára-déket nem képes megmagyarázni. Azon gyakorlati cáfolatoktól eltekintve, melyeket a gazdasági fejlődés három évtized óta a marxizmus ellen produkált: e körülmény, — a földjára-dék kérdésében való tehetlenség — a marxizmus elméleti hajótörése.

Azonban Marx alaptételéből, a munkaeszközök fejlettségében

előre adott érték-többletből kiindulva: a tökenyeresség kérdésének más megoldása, mint az átlagnyeresség törvénye, nem képzelhető. Csak természetes, hogy Marx az ő átlagnyeresség-elméletére szilárdan épített; ehhez fűződnek az ő legfőbb következtetései, melyek a kapitalizmus fejlődésirányára vonatkoznak. A mester maga érezte azonban, hogy következtetéseit a csökkenő hozadék-törvény halomra dönti; erre vall következő kijelentése (egy alkalommal, mikor a földjradék létezésének okát kutatja).

„Es würde auch nicht zu Ricardos Theorie die Zuflucht genommen werden müssen, die an und für sich unangenehm mit dem Malthus'sehen Dreck verknüpft, „ökliche“ Konsequenzen hat und spezieller meiner Lehre von dem relativen Mehrwert* wenn auch nicht theoretisch gegenübersteht, ihr doch praktisch einen grossen Teil ihrer Bedeutung nimmt.“ (Theor. ü. d. Mehrwert, 11/J. 190. l.)

Ez az idézet elárulja, mi bántotta Marxot a csökkenő hozadék-törvényben? Az, ami a XIX. század összes utópista szocialistáit. A múlt század első felében az élelmiszerek termelése sokkal kevésbé elégítette ki a szükségletet, mint ma és a népszaporodás határtalanul látszott. Akkor még nem is sejtették az élelemtermelés nagyszerű lehetőségeit, melyek azóta föltárultak, sem pedig azt az újabb tapasztalt körülményt, hogy a széles néprétegek, ha kultúrájuk és gazdasági előrelátásuk fejlődik, hajlandók szaporodásukat mestersegesen korlátozni. Aki abban az időben elismerte, hogy az élelmiszerek termelését nem lehet határtalanul növelni: az csak szaporodó népet és növekvő ínséget látott maga előtt, annak tehát le kellett mondani arról a reményről, hogy az emberi nyomorúságot valaha meg lehessen szüntetni.

Az utópisták nem tették ezt; Marx sem tette, ami dicséretére válik idealizmusának és az emberiség jobb jövőjébe vetett bizalmának. Ám ez az érthető és megbocsátható elfogultság a termelés egy fontos technikai törvényével szemben azt mondja nekünk, hogy Marx, kinek az jutott feladatul, hogy a szocializmust utópiából tudománnyá fejlessze, csak tökéletlenül oldotta meg ezt a feladatát.

V. Marx elmélete az abszolút földjradékról.

Marx figyelmét nem kerülte el, hogy az elhelyezést kereső tőkék nem tódulhatnak be oly szabadon a mezőgazdasági termelésbe, mint valamely iparágba. Azonban csak egy bizonyos határig engedte ezt meg s amennyiben elismerte: nem a csökkenő hozadék-törvényre vezette

* Ezen épül föl ama fölfogás, hogy a termelőerők növekedésével együtt okozódnak a jószágmegoszlás ellentétei és az ipar válságai.

vissza, hanem e törvény tagadása mellett a földbirtokosok monopóliumára.

Ezzel kapcsolatban azt hirdette Marx, hogy van a különbözeti földjáraadékon kívül a földjáraadéknak még egy másik fajtája, amelyet nemcsak a jobb, de a legrosszabb földek tulajdonosai is élveznek, pusztán azon monopólium erejénél fogva, mellyel a földbirtok rendelkezik. Ez az abszolút járadék a következő módon képződik:

A mezőgazdasági tőke organikus összetétele, amint tudjuk, alacsonyabb az átlagnál. Tehát — Marxnak az átlagos nyereségről szóló elmélete szerint — nyeresége is kisebb értéktöbbleténél. Az előző 355. lapon található táblázatban szereplő A tőkének, mely 100.000 korona e + 100.000 korona b -ből áll, 100.000 korona az érték, többlete; a termék értéke 300.000 korona, a tőkés azonban kénytelen 250.000 koronáért odaadni, erre kényszerítik az elhelyezésért versenyző tőkék, melyek azonnal betódulnának az illető iparágba, ha az átlagos 25%-nál (a jelen esetben 50.000 koronánál) nagyobb nyereségre számíthatnának.

Így történnék az iparban. De a mezőgazdaságban módosul ez a szabály. Ha A tőke mezőgazdasági tőke: termékének ára nem 250.000, hanem 300.000 korona lesz. Vagyis az árban realizálódni fog a teljes érték, habár az átlagos nyereség úgy, mint előbb, 25%. Ám azon 50.000 koronát, mely a tőkés költségein és nyereségén felül a termék árából még kitelik, nem a tőkés kapja meg, hanem a föld birtokosa, mint abszolút járadékot.

Miképpen és mi okból?

Képzeljük el, hogy valamely nagybirtkosnak, ki földjeit bérebe szokta adni, van egy rossz földje, mely még elég jó ahhoz, hogy megműveltetvén, a befektetett tőke átlagos nyereségét megfizesse, ennél többet azonban nem, úgy, hogy járadékot már nem ad. Következőleg ez a föld nem kerül művelés alá, mert a földbirtokos maga nem műveli meg, bérlőnek ingyen oda nem adja, s egy bérlő sem olyan ostoba, hogy haszonbért fizessen olyan föld után, mely semmivel sem hoz többet az ő tőkéje szokásos nyereségénél.

Mivel pedig az összes többi nagybirtokosok (kik közül — a föltevés szerint — senki sem gazdálkodik saját birtokán, hanem valamennyi bérlőket tart) hasonlóképen visszatartják legrosszabb földjeiket a műveléstől: a termények ára a kereslet növekedésével föl fog emelkedni, úgy, hogy most már a szóban forgó föld termékének piaci ára magasabb lesz a tőkés költségeinél és nyereségénél, s így járadékra is telik belőle. Most már aztán akad bérlő és a legrosszabb föld, mivel járadékot fizet, művelés alá kerül.

A gabona ezen áremelkedése tehát fölülmúlja a legrosszabb földbe fektetett alacsony összetételű tőke nyereségét, de nem megy túl ezen föld termésének munkatartalmán, vagyis értékén.

Az áremelkedésnek persze nem csupán a legrosszabb földek birtokosai örülnek, kik most már bérbeadhatják földjüket, hanem az összes földbirtokosok, mert az áremelkedés az δ jobb földjeik járadékát is növeli. Az δ jó földjükön termett összes gabona piaci ára is ki fogja most már adni a *surplusprofit*-on és a rendes tőkenyereségen kívül még az értéknek azon részét is, mely a legrosszabb földön termelt gabona árában a nyereségen fölül mutatkozik. Vagyis az abszolút járadékot valamennyi megművelt föld birtokosa élvezi.

Meg lehet ismerni ezen az elméleten, hogy Angliában készült, ahol a föld túlnyomó része nagybirtok s ezek közül egy is alig van saját kezelésben, úgyszólván mindegyik bérbé van adva, nem is egy, hanem több darabban. Már olyan országokban, ahol a földek nagy részét a birtokosok maguk kezelik: nem lehet szó abszolút járadékról, mert a birtokosok — ha nagybirtokosok is — föltéve, hogy elég tőkékük van, megművelik saját földjeik közül azokat a rosszabbakat is, melyek már csak tőkenyereséget adnak.

S ilyen karakterű országokban is találhatunk fejlett kapitalizmust, mint pl. Németországban vagy az Egyesült-Államokban. Nem lehet tehát ezen elmélet jelentőségét azzal támogatni, amivel Marx támogatja: hogy t. i. az angol nagybérlet-rendszer a fejlett kapitalizmus rendes kísérőjelensége volna.

Észrevehetjük még az abszolút járadék elméletén, hogy az átlagos nyereség törvényén épül föl, hogy csak ezzel kapcsolatban érthető, hogy ezt szervesen kiegészíti. Marxnak szüksége van az abszolút földjáradékra. Szüksége van, mert elfogadja azt a lehetőséget, hogy bizonyos körülmények között az élelmiszerek iránt mutakozó, növekvő szükségletet csak úgy elégítheti ki a tőke, ha rosszabb és újból rosszabb földeket von be a művelés körébe.

Ha már most a tőke előrenyomul ezen terméketlen földekre, melyek progresszive következnek egymásután: melyik földön fog megállni? Melyik lesz az utolsó, még művelés alatt álló föld? Az, amelyiken a termék teljes értéke még kiadja a befektetett tőkét és nyereségét. Ezen utolsó földön tehát a termék értéke — dacára a mezőgazdasági tőke alacsony összetételének — semmivel sem lesz nagyobb az előállítási áránál, s az érték többlet egyenlő lesz a nyereséggel. Szóval ezen lehetőség elismerése épügy fölborítaná az átlagos nyereség törvényét, mint a csökkenő hozadéktörvény elismerése.

Marx ebből az elméleti kényszerűségből folyólag azt föltételezi,

hogy a legutolsó földet elzárják a tőke elől és csupán akkor nyitják meg, mikor a termék ára már oly magas, hogy benne az egész érték realizálódik, de ennek a nyereségen fölül eső részét már a birtokos kapja meg, mint járadékot.

Amint ebből látszik: Marx nem a földjáradék tényeihez alkalmazta elméletét, hanem fordítva, elméletéhez alkalmazta a földjáradék tényeit. Elég gyöngén. Marx megtagadja önmagát, mihelyt földjáradékról van szó. Az abszolút járadék elmélete is konfúzus, tarthatatlan, önmagát cáfoló.

Hiszen ha nem érvényes a csökkenő hozadéktörvény, akkor semmi értelme annak, hogy a legrosszabb, járadékot még nem adó földeket elzárják a tőke elől és akkor hiába várják ettől a rendszabálytól a gabona árának emelkedését, mert a tőkének esze ágában sincs, hogy ezekre a földekre menjen, bőséges elhelyezést találván a legjobb földeken. Ebben az esetben a földbirtok nem is alkothat monopóliumot.

Ha azonban érvényes a csökkenő hozadéktörvény, aminthogy tényleg érvényes: akkor úgyis tarthatatlan az átlagos nyereségről szóló elmélet, ha a legrosszabb, járadékot még nem adó földet el is zárják a tőke elől. Mert, amint előző helyen, Ricardo járadékelméletének tárgyalása alkalmával már említettük: nemcsak a legrosszabb földön van egy olyan tőkebefektetés, melynek terméke az érték többlettel azonos összegű nyereséget hoz, hanem a jobb földeken is, s a jobb föld bérlőjének nem tilthatják meg, hogy összes, járadékot hozó befektetésein kívül ugyanazon földön egy járadékot már nem adó utolsó befektetést alkalmazzon. Ha pedig — ami megtörténhetik — egy nagybirtokos, ki bérlőket tart, legrosszabb földjét csupán akkor engedí megművelni, ha a gabona ára már odáig emelkedett, hogy e legrosszabb föld is járadékot ad: a tőkében gazdag bérlő, ki e földet művelés alá veszi, egyszerre mindjárt két tőkerészletet alkalmaz rajta; azt a befektetést, amelyik járadékot ad és ezenfelül még egy másikat, amelyik már nem ad járadékot. Nincs hatalom, mely előle ezen második befektetés alkalmazásának lehetőségét elzárhatná.

Az itt előadottakból kiindulva, annak, hogy az abszolút földjáradék elmélete és az átlagos nyereségtörvény, mellyel szervesen összefügg, a tényeket takarja, a következő két föltétele van:

Egyik föltétel, hogy a föld monopóliumot alkosson és a legrosszabb földek elzárásával a gabona árát föl lehessen emelni. Vagyis: hogy érvényes legyen a csökkenő hozadéktörvény.

Másik föltétel, hogy a tőke — a monopóliumot élvező földbirtok korlátozását leszámítva — akadálytalanul tódulhasson a mező-

gazdaságba, a jobb földeken pedig ne legyen olyan utolsó befektetés, amely már nem ad járadékot, csak nyereséget. Vagyis: hogy ne legyen érvényes a csökkenő hozadéktörvény.

Marx szerette az ellentétek logikáját, s a hegeli dialektikát mindenütt alkalmazta, ahol csak lehetett. Helyenként szellemes okoskodásokat produkált vele. Hogy azonban egy elméletet két, egymást kizáró ellentétes föltevésre lehessen építeni: ehhez már a hegeli dialektika túltengése szükséges.

VI. Eredmények.

Mivel Marx a csökkenő hozadéktörvény tagadásával a földjáradék tényét logikusan megmagyarázni nem tudja: tarthatatlan a marxizmus azon alapfölfogása, hogy a termelésnek természeti korlátai nincsenek. Következéleg tarthatatlan azon fölfogás is, mely szerint a kapitalisztikus termelés korlátai nem a természeti törvényekben volnának keresendők, melyek a földművelésnek határt szabnak: hanem a kapitalizmus belső ellentmondásaiban, melyek a termelés kapitalisztikus keretben való terjeszkedését akadályozzák.

De ezzel egyszersmind tarthatatlanná válnak a marxizmus mindazon tételei, melyek a tőkés termelés ezen dialektikus magakorlátozásához fűződnek.

Tarthatatlan mindenekelőtt az a fölfogás, hogy a termelőerők általános fejlődésével kapcsolatban (beleértve a mezőgazdaság termelőerejét is) a dolgozó nép növekvő szociális (sőt abszolút) nyomorúságának kell beállania. Természeti korlátok alkotván a kapitalisztikus termelés határait: ez az eset csak ezen korlátok szűkebbre szorulásával, a mezőgazdasági termelés növekvő természeti nehézségeivel kapcsolatban állhat be. Ellenben a mezőgazdasági termelés progresszív terjeszkedésével a dolgozó nép fokozatosan nagyobb és nagyobb részt kap munkájának termékéből egészen a teljes munkatermék élvezetének, minden munkanélküli jövedelem kiküszöbölésének határáig.

Tényleg: a mezőgazdasági termelés abszolút és relatív növekedése óta, mely 1850. tájéknán beállott, előbb Angliában, később egész Nyugateurópában ilyen irányt vett a munkabérek fejlődése.

Hasonlóképpen tarthatatlanná válik azon fölfogás, hogy a termelőerők általános növekedésével kapcsolatban a gazdasági válságok kiéleződésének kell következnie. Mindez szintén csak a földművelés termelőerejének hanyatlásával járhat együtt, míg a mezőgazdasági termelés terjeszkedése az ellenkezőre vezet. Tényleg: 1850. és még inkább 1875. óta a gazdasági válságok kevésbé élesek és hosszabb időközökben következnek egymásra, mint előzőleg.

Tarthatatlan továbbá a marxizmus azon tétele is, hogy a földjáraadék növekvő irányzata (és vele együtt a földbirtok koncentrációja, ami kétségtelenül összefügg) szükségszerű, hogy együtt jár a termelőerők növekedésével és hogy ellenkező irányzat tartósan nem juthat érvényre. Holott ugyanezen irányzat csak a mezőgazdasági termelésnek a szükséglethez viszonyított hanyatlásával vagy stagnációjával érvényesülhet. Ellenkező esetben a földjáraadék hanyatlásának és vele együtt a földbirtok decentralizációjának kell bekövetkeznie. Amely irányzatot 1875. óta a világgazdaságban egészen világosan föl lehet ismerni.

Ami áll a földbirtokra: ugyanez áll — habár másodlagosan — az egész magántulajdonra nézve.

Mindezen megismerések abban csúcsosodnak ki, hogy a kapitalizmus társadalomban a jószágok megosztását az élelmiszertermelés tehetőségeinek a népesség számához és szükségleteihez való aránya szabja meg. Milyen ez az arány, — élelmiszerbőség vagy élelmiszerszükség jegyében áll- e a társadalmi gazdaság: ez ismét a mezőgazdasági termelés technikájának fejlettségétől függ, de függ egyszersmind a mezőgazdaság rendelkezésére álló földterület nagyságától és minőségétől, tehát földrajzi tényéktől. Fejlett agrártechnika minden bizonnyal több élelmiszert hoz ki egy adott területből s egyben — közvetett gazdasági folyamatok útján — fejlett közlekedőeszközöket teremt, utóbbiak megadják annak lehetőségét, hogy a társadalom élelmiszerre szolgáló terület kiszélesedjék. De ennek is van határa. Az élelmiszerek termelése mindenkor csak egy bizonyos körön belül történhetik. Hogy ez a kör — a szükségletekhez viszonyítva — tág-e vagy szűk: ez minden bizonnyal összefügg a munkaeszközök kisebb vagy nagyobb fejlettségével, de nem föltétlenül és nem szükségszerűen, mert a földműves munka eredményességébe a földrajzi viszonyoknak is van beleszólásuk. Adott területen igen magas fejlettségű technika alkalmazása mellett is lehet élelemlétszükség és ezzel kapcsolatban arisztokratikus jószágmegosztás, ha azon terület népessége a klíma és a talajminőség-kiszabta határokon túlszaporodott. Ugyanott a termelő technikának ugyanolyan fejlettsége mellett teljes gazdasági egyenlőség is lehet, föltéve, hogy a népesség az élelemlétermelés lehetőségeihez képest kicsiny és a munka természeti korlátai nem érezhetők.

Marx kutatási módszerében, a történelmi materializmusban, nem ez a fölfogás jut érvényre; Marx szerint a munkaeszközök és termelő-eljárások fejlettségének bizonyos adott fokával föltétlenül és szükségszerűen együtt jár a megosztás egy adott állapota. Mivel ő a csökkenő hozadéktörvényt tagadta: az ő számára nem volt más megoldás, ha a megosztás változásait termelésbeli változásokkal kívánta magyarázni;

— hacsak nem akarta elhagyni a természettudományi, materialisztikus alapot, amint ezt ma Németországban a revizionisták teszik. Föltéve azonban, hogy a csökkenő hozadéktörvényt elfogadjuk, nem kell a materialisztikus alapot elhagynunk, enélkül is beláthatjuk, hogy termelésbeli változások a munkaeszközök változása nélkül is beállhatnak, hogy tehát a megoszlás a munkaeszközök fejlettségével csak lazán és föltételesen függ össze. Ami módot nyújt igen sok olyan újabkori jelenség megmagyarázására, melyeket különben nem érthetnénk, sőt nagy mértékben kihat magára az osztályharc elméletére is.

A csökkenő hozadéktörvény elfogadása tehát maga után vonja a történelmi materializmus alkalmazásbeli módosítását, — anélkül, hogy az elvi alapon változtatna.

A munkaeszközök és termelőeljárások azon fejlettségi foka mellett, mely a mai kort jellemzi, nem a kapitalizmus az egyedül lehetséges megoszlási állapot. Ez az állapot együtt jár azzal a körülménnyel, hogy az élelmiszerek szaporítása általában véve csak a csökkenő hozadéktörvény hatása alatt lehetséges, de lehetséges és nyomon követheti a népszaporodást. A cseregazdaság csak úgy lehet kapitalisztikus jellegű, ha a termelésnek természeti korlátai vannak, melyek azonban nem abszolút korlátok.

Föltéve, hogy az élelmiszerek szaporítása állandóan messze túlhaladja a népszaporodást: visszafejlődnek a termelés természeti korlátai, ezzel kapcsolatban visszafejlődik a földjáradék, tőkében való bőség áll be, demokratizálódik a tőkegyűjtés, egyben nő a munkabér, hanyatlak a tőkenyeresség s az iparban épügy, mint a mező gazdaságban egyszerű áruteremelő, szövetkezeti formák állnak elő, hogy előkészítsék a szövetkezeti termelést.

Föltéve az ellenkező esetet, hogy t. i. az élelmiszerek szaporítása állandóan elmaradna a népszaporodás mögött és a termelés természeti korlátai állandóan növekednének: a kapitalizmus ebben az esetben sem maradhatna fenn, de nem békés javulás vetne véget neki és nem az egyszerű, szövetkezeti áruteremelés váltaná föl. Hanem tömegnyomor ússággal terhelve, ipari összeomlások ropogása között haladna a társadalom a kapitalizmus alkonya felé, s ebben az esetben nem a szövetkezeti cseregazdaság következne a kapitalizmus után, hanem minden cseregazdaság kiküszöbölése és a megoszlás egy alacsonyabbrendű alakja.

Íme, háromféle megoszlási állapot is lehetséges a termelőeszközök egy és ugyanazon fejlettségi fokán. Magától értetődik azonban, hogy a termelőeszközök magas fejlettsége mellett az élelembőség állapota a legvalószínűbb. És ez az állapot tartósan megmaradhat, ha a dolgozó nép szellemi kultúrája elég fejlett ahhoz, hogy tudatosan

törekedjék — szaporodásának mesterséges korlátozása által — az élelembőség föntartására. Ez pedig fejlett termelőmód mellett — mely a munkástól magasabb értelmiséget kíván — nagyon valószínű, sőt szükségszerű.

Mindezekből folyólag a szövetkezeti társadalom létrehozására, minden munkanélküli jövedelem, minden szükség és minden erőszak kiküszöbölésére csupán azon törekvések irányulnak, melyek végső hatásukban a termelőerőknek — első sorban az élelmiszertermelésnek — növelését és a dolgozó nép kultúrájának emelésével a népszaporodás mesterséges korlátozását támogatják. Mert nem az osztályuralom okozza az éhséget, hanem az éhség az osztályuralmat.

Dániel Arnold.

